Farhange Razavi

Online ISSN: 2345-2560

https://www.farhangerazavi.ir

A Functional Analysis of Imam Riḍā's A.S. Debates in Responding to al-Mảmūn's Identity-Related Challenges

Mohsen Fekri Fallah [1] **Amirmohsen Erfan** [2] **Sayyed Ruhollah Parhizkari** [3]

1. PhD student in the History of Islamic Culture and Civilization, Faculty of Islamic History and Civilization Studies, Islamic Education University, Qom, Iran (Corresponding author): mohsenfekrifallah@gmail.com

2. Assistant Professor, Department of Islamic History and Civilization, Faculty of Islamic History and Civilization Studies, Islamic Education University, Qom, Iran: Erfan@Maaref.ac.ir

3. Assistant Professor, Department of Islamic History and Civilization, Faculty of Islamic History and Civilization Studies, Islamic Education University, Qom, Iran: parhizkari@maaref.ac.ir

Article Info

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
September 12, 2024

In Revised Form:
September 23, 2024

Accepted:
September 29, 2024

Published Online:
August 03, 2026

Abstract

The correct debate and the good debate, as a place for the meeting of ideas, have a direct and deep connection with the structure of identity formation for the individual, group and society and can play an important role in defining the boundaries of religious identity. On the other hand, it is necessary to move away from reductionist approaches to examining the life of the Ahl al-Bayt A.S. and to review and rewrite it with the aim of consciously understanding their identity-building life as a model for the present and the future in Islamic society. The mission of this study is to answer the question with a descriptive and analytical approach as to what effect the debates of the Prophet had against the identity threats created by the false front, whose prominent symbol was Ma'mun al-Abbas, and what its functions were. The achievements of identity formation in the life of the Prophet are divided into three areas: determining, distinguishing and protective functions.

Keywords: Imam Reza A.S., Razavi Debates, Identity, Religious Identity, Identity Threat.

Cite this The Author (s): Fekri Fallah, M; Erfan, A; Parhizkari, R (2026). A Functional Analysis of Imam Riḍā's A.S. Debates in Responding to al-Mảmūn's Identity-Related Challenges: Quarterly Scientific Journal of Farhang Razavi. Year 14, Issue 2, Summer 2026, Serial Number 54 – (179- 216)-
DOI:10.22034/farzv.2025.476588.2035

CC BY

Publisheder: Unversity of Tehran Press

Introduction

The pivotal position of Imam Reza A.S. and the set of strategies of the Imam created a safe and secure base for the Shiite community so that it could maintain its order and cohesion in the face of the doubts and anxieties of the enemy. Among the strategies of the Imam in the face of these threats were debates with individuals, groups and different sects, which played a very important role in giving identity to the Shiite community.

Identity Threats Created by the Abbasid Caliphs

Ma'mun's tricks in creating identity threats

The caliphate apparatus used various tactics to distance society from the Imamate, and the sum of these measures was carried out as a spectral process with the aim of marginalizing the Imamate discourse and highlighting the Caliphate discourse. The sum of these measures falls into the following axes:

Inciting people towards imported ideas (disturbance in religious commitment)

Ma'mun's policy was based on an unbalanced geometry and its goal can be considered to reduce the scientific authority of the Ahl al-Bayt A.S. in society because the introduction of new issues and ideas, for which there is little precedent in Islamic past history, was not very sensitive and could not possibly have resulted in a reaction. However, the Abbasid regime not only did not prepare and devise a scientific and intellectual position to respond to such suspicions, but also by limiting the true frontiers of religious thought and applying hardly severity to the Ahl al-Bayt and their companions and students, it caused the community to be divided and confused in terms of belief.

Diminishing religious affiliation

After Ma'mun proposed the succession, the Imam A.S. explicitly stated Ma'mun's goal in his presence. The Imam said: Your wish is that people say: Ali ibn Musa is not disinterested in the world and leadership, but rather this world is disinterested in him, do you not see how he accepted the position of governor out of greed and greed? Al-Ma'mun became angry at this statement (Ibn Babawayh. (1959), Vol. 2:140).

The role of Razavi debates in confronting identity threats

The determining function

The meaning of knowledge-giving functions is the achievements that, from the point of departure of beliefs to the final point of behaviors, and during the process of formulating, continuing and finalizing identity, bring its consistency and cause the coherence and order of the identity of the individual and society.

Systematization and Integration of Identity with the Meaningful Centrality of Imamate

After Abdul Aziz ibn Muslim reported the differences and debates of the people regarding the Imamate in the service of the Imam, the Imam, in his valuable and lasting words, defines the Imamate and fully explains its areas and dimensions. In part of this speech, the Imam uses the expression "the system of Muslims" and continues by saying, "With the Imam, prayer, almsgiving, fasting, pilgrimage and jihad are completed" (Ibn Babawayh. (1959), Vol. 1: 218). This event, while indicating another type of Imam's responses and representing an indirect debate with his opponents, also demonstrates his maximum observation of the intellectual and mental needs and necessities of society, as he drew the general outlines of the foundations of Shiite thought in order to respond to the ambiguity created.

Identity empowerment

In the system of identity formation presented in the biography of Imam Reza, both the individual and social aspects of identity are considered.

Muhammad ibn Abdullah al-Khurasani says: A man from Zanadaqah, after talking to the Imam, did not leave there until he became a Muslim (Al-Tabarsi, Ahmad ibn Ali. (1983), vol. 2:397). This type of identity formation has been reported in various cases and after the Imam's conversations with different people.

Delineating the ultimate identity of the religious community

In a debate with jurists and theologians, Ma'mun said: O Abu al-Hasan, what is your belief about the return? The Imam A.S. said: That is right and true, and it was also in the previous nations, and the Glorious Quran also speaks of it, and the Messenger of God A.S. also said: Whatever happened in the previous nations will happen in this nation as well, without any decrease or decrease without any difference, and he said: When the Mahdi of the nation emerges from my offspring, Jesus, the son of Mary, A.S. will descend, and he will pray with him behind him.

The function of the differentiator

Emphasis on the persuasive level of religious identity

In the capacity of assessing, selecting, and accepting the identity foundations presented to society, referring to the three dimensions of the Quran and the conduct of the Ahl al-Bayt, reason, and nature is considered a reassuring model for acquiring a correct identity in society, and these three principles are observed in the Imam's debates as principles of approach and methodology and as a distinguishing logic.

Rejection of identity enemy

The rejection of identity others by using their own foundations and beliefs gave the Imam's debates a unique aspect because such differentiation, in addition to requiring knowledge and complete mastery of their foundations and thoughts, also brought richness and superiority to his own identity.

The protective dimension

A careful reading and in-depth study of the Imam's words in various debates indicates the important function of the Imam's debates, in addition to the two defining and distinguishing dimensions, which is to provide security to the identity of the Shiite community.

Demonstrating the Power of Imamate Discourse

In one of the debates held between the Imam and the leaders of different religions and sects, the Imam said: O people, if anyone among you opposes Islam and wants to ask, let him ask without fear (Ibn Babawayh. (1959), Vol. 1: 168).

This passage from the Imam's speech expresses the preservation and continuity of religious values and beliefs, the stability and authority of the institution of Imamate, and the establishment of support for the influence of religion in society in the field of civilization.

Building a foundation for religious identity

In the discussion of Imamate, which over time and considering the prevailing atmosphere in society, the issue required a rational explanation to answer the question of who should rule after the Messenger of God and whether this person should be appointed by God or by the people, rational principles were put forward. Therefore, until the time of Imam Reza (PBUH), the method of narration and sometimes the rational method were often used to prove this idea, and during the time of Imam Reza, the discussions took a more detailed rational form and the Imam presented a lot of knowledge in this regard (Ja'fariyan, 2002: 457-458), and in this way, the foundations of Shiite belief were enriched.

Resources

Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali [Al-Shaykh al-Saduq]. (1959). Uyun Akhbar al-

Reza. Tehran: Jahan Publishing. {. [In Arabic].

Al-Tabarsi, Ahmad ibn Ali. (1983). Al-Ihtijaj ala Ahl al-Lijaj. Mashhad: Morteza Publications. . [In Arabic].

Ja'fariyan, Rasul. (2002). The Intellectual and Political Life of the Shia Imams A.S.. 6th ed. Qom: Ansarian Publications. [In Arabic].

فرهنگ رضوی
شاپای الکترونیکی: ۲۵۶۰-۲۳۴۵
https://www.farhangerazavi.ir

کارکردشناسی مناظرات امام رضا علیه‌السلام در مواجهه با تهدیدهای هویتی مأمون

محسن فکری فلاح[۱] امیر محسن عرفان[۲] سید روح الله پرهیزکاری[۳]

۱. دانشجوی دکتری مدرسی تاریخ و فرهنگ و تمدن اسلامی، دانشکده مطالعات تاریخ و تمدن اسلامی، دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران (نویسنده مسئول): mohsenfekrifallah@gmail.com
۲. استادیار گروه تاریخ و تمدن اسلامی، دانشکده مطالعات تاریخ و تمدن اسلامی، دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران: erfan@maaref.ac.ir
۳. استادیار گروه تاریخ و تمدن اسلامی، دانشکده مطالعات تاریخ و تمدن اسلامی، دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران: parhizkari@maaref.ac.ir

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۰۶/۱۲

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۱۰/۲۰

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۱۰/۲۹

تاریخ انتشار:
۱۴۰۵/۰۵/۱۲

چکیده

مناظرهٔ صحیح و جدال احسن، به‌مثابهٔ محلی برای ملاقات اندیشه‌ها، با توجه به در برداشتن توأمان دو وجه ایجابی اثباتی و سلبی غیری ارتباط مستقیم و عمیقی با ساختار هویت‌بخشی به فرد، گروه و اجتماع دارد و قادر است نقش مهمی در مشخص‌شدن مرزهای هویت دینی ایفا کند. از سوی دیگر گذر از رویکردهای تقلیل‌گرایانه نسبت به بررسی سیرهٔ اهل بیت علیهم‌السلام و بازنگری و بازنگاری در آن با هدف فهم آگاهانه از سیرهٔ هویت‌سازانه ایشان به‌مثابهٔ الگویی اکنون‌ساز و آینده‌پرداز در جامعهٔ اسلامی ضروری است. رسالت این پژوهش آن است تا با رویکردی توصیفی تحلیلی به این پرسش پاسخ دهد که اساساً مناظرات حضرت در مقابل تهدیدات هویتی ایجاد شده از سوی جبهه باطل که نماد برجسته‌اش مأمون عباسی بود، چه تأثیری داشته و کارکردهای آن چه بوده است. دستاوردهای هویت‌سازی در سیرهٔ حضرت رضا علیه‌السلام در سه ساحت کارکردهای تعین‌بخش، تمایزبخش و صیانت‌بخش تقسیم‌بندی می‌شود.

کلیدواژه‌ها: امام رضا علیه‌السلام، مناظرات رضوی، هویت، هویت دینی، تهدید هویتی.

استناد: فکری فلاح، محسن؛ عرفان، امیر محسن؛ پرهیزکاری، سید روح الله: (۱۴۰۵). کارکردشناسی مناظرات امام رضا علیه‌السلام در مواجهه با تهدیدهای هویتی مأمون. فصلنامهٔ علمی پژوهشی فرهنگ رضوی، سال ۱۴، شمارهٔ ۲، تابستان ۱۴۰۵، شمارهٔ پیاپی ۵۴ – (۱۷۹–۲۱۶).
DOI:10.22034/farzv.2025.476588.2035

ناشر: بنیاد بین المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه السلام)

CC BY

۱. مقدمه

۱-۱. مسئله پژوهش

برهه‌هایی از تاریخ به دلیل تلاقی حوادث و جریانات تاریخ‌ساز متعدد و گوناگون، درخور درنگ، توجه و تأملی مضاعف است. از جملهٔ این زمان‌ها، عصر امامت حضرت رضا ﷺ و مشخصاً در دوران خلافت مأمون عباسی است که چالش‌های جدیدی پیش روی جامعه اسلامی ایجاد شد. این چالش‌ها می‌توان را در بروز اندیشه‌های وارداتی با حمایت گستردهٔ دستگاه خلافت، تلاش در جهت تغییر در مرزبندی‌های هویتی و مغفول و مهجور ساختن اسلام ناب ملاحظه کرد.

از سوی دیگر جایگاه محوری امام رضا ﷺ و مجموعه راهبردهای حضرت، قرارگاهی امن و ایمن را برای جامعهٔ شیعه پدیدار کرد تا بتواند در مقابل تشکیک‌ها و تشویش‌های دشمن، انتظام و انسجام خود را حفظ نماید. از جمله راهبردهای حضرت در مواجهه با این تهدیدات، مناظرات با افراد، گروه‌ها و مذاهب مختلف بود که نقش بسیار مهمی در هویت‌بخشی به جامعه شیعه داشت. آنچه ضرورت تحقیق و بررسی در زمینه مناظرات حضرت را افزون و مضاعف می‌سازد توجه به این نکته است که عمده این مناظرات، اساساً تهدیدی با هدف به چالش کشیدن هویت شیعی و مشخصاً نهاد امامت شیعه از سوی خلافت عباسی طرح‌ریزی‌شده بود؛ اما با اهتمام عالمانه و هوشمندانه حضرت به فرصت و ابزاری مبارزاتی برای احیای هویت دینی جامعه تبدیل شد.

۱-۲. اهداف و ضرورت‌های پژوهش

شناخت دقیق جایگاه مناظرات رضوی به‌مثابهٔ ابزاری هویت‌ساز، بستری است در جهت شناخت مرزبندی‌های دقیق هویتی تا از این رهگذر به درک عظمت این روش امام در مقابله با هویت‌های رقیب پی برده شود؛ چراکه بررسی مختصات مناظرات امام رضا ﷺ در جغرافیای هویت‌پژوهی این امکان را برای جامعهٔ امروز فراهم می‌آورد تا با الگوگیری از سیره و سخن ایشان به تحکیم و تقویت بنیان‌های هویت دینی بپردازد.

کارکرد مناظرات در هویت‌سازی از رهگذر اهتمام به دو محور تعین و تمایزبخشی صورت می‌گیرد که ویژگی برجسته و رکن مهم هویت‌سازی است. صورت‌بندی‌ها و سوگیری‌های مطرح‌شده در مناظرات از سوی متولیان یک گفتمان، می‌تواند موجب برجسته‌سازی یک گفتمان و به حاشیه‌رانی گفتمان دیگر شود و بدین‌گونه مرزبندی‌های هویتی را پدید آورد.

این نوشتار در پی آن است که با دستیابی به ابعاد و جوانب هویت‌سازانه مناظرات امام رضا علیه‌السلام به این پرسش پاسخ دهد که نقش مناظرات حضرت رضا علیه‌السلام در مقابل تهدیدات هویتی که از سوی دستگاه خلافت ایجاد شده بود چه بوده و چه کارکردهایی داشته است.

فرضیه این تحقیق بر این مبنا استوار است که سه کارکرد تعین‌بخشی به هویت جامعه، تمایزبخشی از غیر و صیانت‌بخشی به هویت دینی ساحت‌های هویت‌بخش مناظرات حضرت را شکل داده و بر این اساس در قوام هویت جامعهٔ شیعی نقش اساسی را داشته است.

نباید از نظر دور داشت که با هیچ‌یک از چهارچوب‌های نظری موجود در «جامعه‌شناسی سکولار» نمی‌توان به عمق کیفی راهبردها و راهکارهای حضرت رسید. برای استخراج، کشف و بسط اندیشه و رفتار حضرت در عرصهٔ هویت دینی باید به دنبال بنیان نظری مستقلی بود که خاستگاه آن در نظام معرفتی اسلام باشد. پس نباید مرهون و وام‌دار هیچ‌یک از چهارچوب‌های نظری موجود بود، بلکه سیرهٔ هویتی آن حضرت در این زمینه، مستقل و به خویش متکی است.

۱-۳. پیشینهٔ پژوهش

در مقام پیشینه‌کاوی بحث و با گونه‌شناسی پیشینه‌ها، آثار مبتنی بر هویت‌پژوهی در سیرهٔ اهل بیت علیهم‌السلام به‌صورت عام و آثار مبتنی بر هویت‌پژوهی در سیرهٔ امام رضا علیه‌السلام به‌صورت خاص ذکر می‌شود:

کتاب هویت اجتماعی در نگرهٔ امام علی علیه‌السلام نوشتهٔ محصص(۱۳۹۸) که نگارنده در فصل سوم به بررسی هویت اجتماعی در کلام حضرت امیر علیه‌السلام پرداخته است و سه مؤلفه همگرایی اعضای جامعه در باورها، همگرایی در عواطف و پایبندی اعضای جامعه به رفتارهای شایسته را مهم‌ترین آن‌ها قلمداد کرده است.

کتاب سیر تطور هویت‌یابی شیعیان تا پایان مکتب شیعی بغداد نوشتهٔ مبلغی(۱۳۹۸) که در فصل دوم کتاب به گفتمان نخست شیعه پرداخته‌شده است. این گفتمان که گفتمان شیعه سیاسی قلمداد شده است در محدوده زمانی از امام‌علی علیه‌السلام تا واقعه عاشورا را پوشش می‌دهد.

کتاب تحلیل فرهنگی هویت شیعی در عصر صادقین علیهماالسلام از پرهیزکار(۱۳۹۹) در پی فهم چیستی هویت شیعیان در عصر صادقین است و این هویت را از پس تعاملات میان‌فرهنگی آن دوره توضیح می‌دهد و بیان می‌کند امام باقر و امام صادق علیهماالسلام در شرایط عصری خویش،

بـا کاربسـت برخـی تدابیـر و سیاسـت‌های هویتـی، جهت‌گیری‌هـای هویتـی خاصـی بـه شـیعیان دادنـد.

این آثار به‌رغم پرداختن به موضوع هویت، سیرهٔ امام رضا ﷺ را بررسی نکرده‌اند.

در زمینـهٔ هویت‌پژوهـی پیرامـون عصـر حضـرت رضـا ﷺ در مقالـهٔ تحلیـل گفتمـان مناظره‌هـا و مجادله‌هـای حضـرت رضـا ﷺ بـا دگرهـای گفتمانـی (مبانـی قرآنـی کلامـی سـاخت‌بندی هویـت اسـلامی) میراحمـدی و رضایی‌پنـاه(۱۳۹٥) آمـده اسـت کـه رویکـرد گفتمـان حضـرت مبتنـی بـر اصول کلامـی و اسـتوار بـر منطـق، مولفه‌هـا و ابزارهـای نظـری و عملـی منـدرج در قـرآن و سـنت نبـوی ماننـد احتـرام و اخلاق‌گرایـی، جـدال احسـن (متضـاد بـا مـراء)، مؤلفـه القلـوب، حکمـت و موعظـه حسـنه، مـدارا، اجـاره و امـان دادن، اصالـت برهـان، ارجـاع بـه فطـرت و سرشـت پـاک بشـری، توسـل بـه ادلـه و مبـادی مشـترک، احسـان و کرامـت و ... اسـت.

انـواری(۱٤۰۱) در مقالـهٔ الگـوی مواجهـهٔ امـام رضـا ﷺ بـا کنش‌هـای متظاهرانـه مأمـون معتقـد اسـت کنش‌هـای امـام در مواجهـه بـا تظاهـر مأمـون را می‌تـوان در قالـب کنش‌هـای «غیریت‌سـاز»، «افشـاگرانه»، «بصیرت‌افـزا» و «مصلحت‌گـرا» تحلیـل کـرد کـه آخریـن نـوع کنـش امـام حاکـم بـر سـه کنـش قبلـی اسـت. همـهٔ کنش‌هـای امـام در دایـرهٔ «مشـیت الهـی» انجـام می‌شـود. روح حاکـم بـر کنش‌هـای امـام، «هدایتگـری» اسـت کـه هـم ناظـر بـه فـرد متظاهـر و هـم ناظـر بـه عمـوم جامعـهٔ اسـلامی اسـت.

مقـدس(۱۳۹۹) در مقالـهٔ «تحلیـل مناظـرات امـام رضـا ﷺ بـر مبنـای نظریـهٔ گفتمانـی لاکلاو و موفه» بیـان می‌کنـد کـه مناظـرات امـام ﷺ بـا مفصل‌بنـدی دال‌هایـی چـون حقانیّـت نبـوت رسـول اکـرم ﷺ، برگزیدگـی و عصمـت عتـرت حـول دال مرکـزی امامـت، توانسـت خـود را در قالـب گفتمـان رقیـب کـه پاسـخی شایسـته بـرای تقاضاهـای اجتماعـی دارد، مطـرح کنـد و بـا برهـم زدن انسـجام و وحـدت گفتمـان عباسـی آن را دچـار بحـران، تزلـزل و بی‌قـراری کنـد.

مجیـدی(۱۳۹۲) در تحلیـل گفتمـان مناظره‌هـای امـام رضـا ﷺ معتقـد اسـت دقـت در مناظره‌هـای امـام بـا نماینـدگان ادیـان و فِـرَق دیگـر با تمرکـز بر مقولـهٔ واژگان، چشـم‌انداز، اسـتعاره، انسـجام تاریخی، نقل‌قـول و تأکیـد سـاختاری نشـان‌دهندهٔ ایـن واقعیـت اسـت کـه امـام بـا وجـود اثبـات حقانیـت و ابطال ادعاهـای طرف‌هـای مناظـره، از منازعـهٔ اخلاق‌گریـزِ گفتمانـی، برحـذر مانـده و در کمـال صراحـت، دقـت، ادب و احتـرام، نفـسِ ایـن مناظره‌هـا را بـه عرصـه‌ای بـرای اثبـات امامـت و خاتمیـت پیامبر اسـلام تبدیـل کرده‌انـد.

وجه تمایز اثر پیش رو با پژوهش‌های مذکور علاوه بر تفاوت در روش تحقیق که به دنبال مبانی نظری متفاوت و مستقل بوده، آن است که نقش و کارکرد مناظرات در مقابل تهدیدات هویتی مورد بررسی و تحقیق قرار می‌گیرد و صیانت از هویت دینی در مواجهه با جریان خلافت عباسی مدنظر این پژوهش است.

۲. بنیادهای مفهومی

۲-۱. هویت

هویت به‌عنوان فرامفهومی که درست به همان اندازه که از لحاظ فردی معنا دارد، از لحاظ جمعی هم بامعناست (جنکینز، ۱۳۹۶: ۱۱) دو معنای متناقض همسانی و یکنواختی مطلق از یک‌سو و تمایز و تفاوت از سوی دیگر را با لحاظ تداوم و ثبات در طول زمان به همراه دارد(گل محمدی، ۱۳۸۹: ۲۲۲) و موجب شکل‌گیری شخصیت فرد و جامعه می‌شود.

انفکاک‌ناپذیری هویت از انسان اقتضای آن دارد که وجودش به‌صورت پیشینی و به نحو مشترک برای همه افراد حاصل شده باشد، ولی تحقق و تداومش به جریان منحصربه‌فرد زندگی هر شخص و جامعه مرتبط است. هویت آغازین و نهادینه‌شده «فطرت الله» سرآغاز فرایند هویتی انسان است و جریان مستمر زندگی هویت نهایی را از طریق نوع رابطه‌ای که انسان با حق برقرار می‌کند تعیین می‌سازد و بستگی به انتخاب آزاد هر انسان دارد(علم‌الهدی، ۱۳۸٦: ۲۲٦ ـ ۲۲۷).

هویت را می‌توان معرفتی آگاهانه دانست که برایند اشتراکات و افتراقات گوناگون فرد و جامعه بوده و حس تعلق و تعهد را در پی دارد(فکری فلاح و عرفان، ۱٤۰۱: ۱۷۱).

این معرفت در دو سطح خرد و کلان تحلیل میشود و زیربنای تفاوت آن را اغلب یک فرضیهٔ هستی‌شناختی تشکیل می‌دهد: اینکه افراد اساسی‌تر و واقعی‌تر هستند یا جمعیت‌ها(جنکینز، ۱۳۹٦: ۳۰). اگر موضوع بحث هویت، «فرد» باشد سطح تحلیل خرد است و اگر بحث ناظر به هویت «جامعه» باشد، سطح تحلیل کلان خواهد بود(افروغ و مبینی مقدس، ۱۳۹۳: ۱۱۷).

هویت گرچه جهت‌دار است، ولی تمام‌شده و متعین نیست. بنیاد هویت به‌صورت پیشین و به نحو مشترک برای همه افراد حاصل است، ولی تحقق هویت به جریان منحصربه‌فرد زندگی هر شخص متوقف است و تنها می‌تواند به‌صورت فرایند یعنی به‌صورت «بودن» یا «شدن» درک شود(جنکینز، ۱۳۹٦: ۱۳). یک شخص می‌تواند در آن واحد چند خرده هویت از انواع هویت

را داشته باشد که هر یک انعکاسی از بُعدی از زندگی است. این کثرت هویت‌های اجتماعی هرچند می‌تواند منبع بالقوه‌ای برای تضاد و تنش در زندگی مردم باشد؛ اما اکثر افراد معناها و تجربه‌های زندگی خود را حول یک هویت اصلی سازمان‌دهی می‌کنند؛ هویتی که در طول زمان و مکان دوام و استمرار دارد(گیدنز، ١٣٨٦: ٤٦)؛ بنابراین هویت، برایند آن ویژگی‌ها و خصوصیات است نه خود ویژگی‌ها و مجموع آن ویژگی‌ها پدیدآورندهٔ «هویت» است. هویت امر یکپارچه‌ای است که نمی‌تواند متفرق باشد(رشاد، ١٣٩٧).

در جغرافیای هویت‌پژوهی توجه به نقش «دیگری» و «غیر» نیز حائز اهمیت بسیاری است؛ ولی نسبت این «دیگری» با شناخت و درک هویت در موارد مختلف متفاوت و متغیر است؛ چراکه گاه بدون دیگری متوجه خود و ویژگی‌های خویش می‌شویم و در واقع خود بی‌ارتباط با دیگری معنادار است و گاه دیگری منجر به شناخت یا توجه به ویژگی‌هایی می‌شود که از پیش واجد آن بوده‌ایم و این توجه ممکن است به شکوفایی یا تغییر در ویژگی از قبل موجود نیز بینجامد و گاه دیگری و هر نوع تغییر شرایط منشأ ایجاد ویژگی‌های جدید می‌گردد و در مواردی نیز بدون دیگری خودی اصلاً معنادار نمی‌شود و شکل نمی‌گیرد(پرهیزکار، ١٣٩٩: ٤٣-٤٩).

۲-۲. هویت دینی

هویت دینی در مقابل چهار گونه هویت دیگر خود را می‌تواند نشان دهد: ١. هویت الحادی (ضد دینی)٢. هویت ادیان دیگر ٣. هویت مذهبی (در برابر دیگر مذاهب) ٤. هویت درون مذهبی (گفتمان‌های خاص موجود در داخل هر مذهب)(حاجیانی، ١٣٩٤: ٢١).

رکن اصلی هویت دینی تعهد و پایبندی به دین بوده و هویت دینی نشان‌دهندهٔ احساس تعلق و تعهد به دین و جامعه دینی است. احساس تعلق و اتکای افراد یا جوامع به نظامی الهی و دینی، جهت‌گیری‌ها و مرزبندی‌ها را تعیین می‌نماید و موجب تمایز فرد یا جامعه دینی از «غیر» می‌گردد و هویت دینی را رقم می‌زند.

مهم‌ترین دستاوردهای این قسم از هویت، پاسخ‌دادن به پرسش‌های بنیادی، جهت بخشیدن به زندگی، وحدت اعتقادی و معنایابی جهان و تقابل با بحران معنا است(نیکنام، ١٣٩٨: ٧٥).

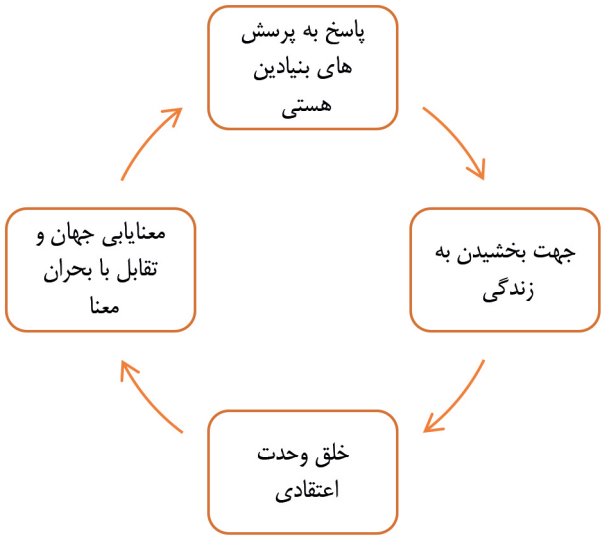

نمودار ۱: کارکردشناسی هویت دینی

۲-۳. تهدیدات هویتی

هر اقدام بالقوه و احتمالی سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی که موجودیت و اهداف حیاتی فرد، نهاد یا کشور را به خطر بیندازد تهدید به شمار می‌رود و هدف هر نوع تهدید تأثیرگذاری بر اندیشه و تحمیل اراده به نیروی مقابل است(زروندی و یاری، ۱۳۹۶ :۱۱۹-۱۲۰).

مقصود از تهدیدات هویتی مجموعه خطرات و آسیب‌های بالقوه و بالفعلی است که با هدف ابهام و اغتشاش در مرزهای تعین و تمایزبخش یک هویت واحد ایجاد شده است(فکری فلاح و عرفان، ۱۴۰۱: ۱۷۲)

۳. تهدیدهای هویتی ایجاد شده توسط خلفای عباسی

۳-۱. خاستگاه‌شناسی تهدیدهای هویتی ایجاد شده توسط خلفای عباسی

۳-۱-۱. هویت‌سازی کاذب خلفای عباسی

فقدان یک پشتوانه منسجم فکری و اجتماعی برای عباسیان، موجب شد این جریان، با مجموعه اقداماتی در پی فراهم آوردن هویتی عاریتی برای خویش باشد تا بتواند در جامعه، گفتمان خویش را اثبات کند.

ابومسلم در نامۀ خود به منصور می‌نویسد: خداوند شما را بعد از پنهانی و بی‌نام‌ونشانی و حقارت و خواری ظاهر ساخت سپس مرا از پرتو توبه نجات بخشید(ابن کثیر، ج۱۰: ٦٤).

همچنین منصور به عمویش عبدالصمد بن علی در این باره به‌صراحت گفت: ما بین مردمی قرار داریم که دیروز ما را مردمی عادی می‌دیدند و امروز خلیفه می‌بینند. پس هیبت و اقتدار ما جز با به‌کار گرفتن مجازات و فراموش‌کردن عفو برقرار نمی‌شود(ابن عساکر، ١٤١٥ق، ج ٣٢: ٣٣١).

بهره‌برداری از لقب مهدی از جمله حربه‌هایی بود که خلفای عباسی برای جبران خلأ هویتی خویش از آن استفاده کردند؛ چراکه مهدویت و اندیشه سرانجام نیک دنیا در جامعه امری مورد انتظار و به‌مثابۀ مطلوبی کانونی قلمداد می‌شد. این عامل انگیزه‌ای شد تا عباسیان برای جلب حمایت آحاد جامعه کاربست آن را در دستور کار خویش قرار دهند تا جایی که این داعیه از عوامل پیروزی عباسیان شمرده‌شده است. بررسی القاب انتخابی عباسیان نشان می‌دهد پنج خلیفه اول عباسی با عناوین موعودگرایانه ملقب شده‌اند و این القاب از هشتمین خلیفه به بعد جای خود را با عناوینی با پسوند اسم جلاله الله می‌سپارد(طباطبایی و بهرامی، ١٣٩٢: ١٣٤-١٣٥).

جعل روایات در این راستا به‌گونه‌ای بود که عباسیان مدعی شدند دولتشان همان دولت موعودی است که در روایات پیامبر وعده داده شده و بدین وسیله قدرت‌یابی خود در راستای تحقق امر الهی القا می‌کردند(میرحسینی و همکاران، ١٣٩٩: ١٧٤). برای نمونه، آنان ادعا کردند پیامبر فرموده است: «مهدی از فرزندان تو (عباس) می‌باشد، او موفق، راضی و مرضی خواهد بود»(ابن عساکر، ١٤١٥ق، ج٢٦: ٣٠١).

منصور یکی از غلامان خود را به مجلس محمد بن عبدالله فرستاد و به او گفت: نزدیک منبر بنشین و آنچه محمد می‌گوید بشنو. غلام گوید شنیدم که محمد می‌گوید شما شک ندارید که من همان مهدی موعود هستم و من اویم. پس این سخن را به ابوجعفر (منصور) بازگفتم. او گفت: دشمن خدا دروغ گفت. این پسر من است که مهدی است(ابوالفرج اصفهانی، ١٤١٩ق: ٢١٢).

در گزارشی دیگر مسلم بن قتیبه می‌گوید ابوجعفر (منصور) به دنبال من فردی را فرستاد چون نزد او رفتم گفت محمد بن عبدالله قیام کرد و خود را مهدی خواند به خدا سوگند که او مهدی نیست، اما مطلبی را به تو بگویم که به هیچ کس نگفته‌ام و بعد از تو نیز به کسی نخواهم گفت و آن اینکه به خدا قسم پسر من هم آن مهدی که روایت درباره او آمده است نمی‌باشد، بلکه من

از بـاب میمنـت و مبارکـی او را چنیـن نامیـدم و آن را بـه فـال نیـک گرفتم(همـان: ۲۱۸).

۳-۱-۲. خلأ هویتی حاکم عباسی در روزگار امام رضا علیه‌السلام

بحـران مشـروعیتی کـه جریـان خلافـت عباسـی را از آغـاز به خود مشـغول سـاخته بـود در مأمون شـکل ویـژه‌ای بـه خـود گرفـت؛ چراکـه وی در خـود خانـدان عباسـی نیـز از جایـگاه ویـژه و مقبولـی برخـوردار نبـود. مقایسـه امیـن و مأمـون گویـای ایـن امـر اسـت کـه امیـن به‌تمـام معنـای کلمـه، عباسـی بـود. پـدرش هـارون و مـادرش زبیـده نـوادهٔ منصـور بود(ابـن تغـری بـردی، ۱۳۹۲ق، ج۲: ۸٤). وی در دامـان پـرورش فضـل بـن یحیـی برمکـی، بـرادر رضاعـی و پرنفوذتریـن مـرد دربـار رشـید قـرار داشـت و فضل بن ربیـع کـه جـدش از آزادشـدگان عثمـان بـود و کمترین شـکی در دوسـتی او نسـبت به عباسـیان نداشـت، بـر امـور وی نظـارت می‌کـرد؛ امـا از آن‌سـو، مأمـون در دامـان جعفـر بـن یحیـی کـه نفـوذ کمتـری از بـرادرش فضـل داشـت، پـرورش یافـت. مربـی و ناظـر امـور او نیـز فضـل بـن سـهل بـود کـه عباسـیان به‌ویـژه از او آسـوده‌خاطر نبودنـد چـه متهـم بـه داشـتن تمایـلات علـوی بـود و دشـمنی وی بـا مربـی امیـن درنهایـت درجـه شـدت بـود. همچنیـن مـادر مأمـون کنیـزی خراسـانی و غیرعـرب بـود کـه بعـد از بـه دنیـا آوردن او درگذشـت و هرگـز نمی‌توانسـت بـه مقـام زبیـده و نفـوذ او دسـت یابد(عاملـی، ۱٤۰۳ق: ۱۵۵-۱۵۸).

مأمـون بـرای جبـران ایـن امـر، ناگزیـر بـه گروههـای دیگـری پنـاه بـرد تـا وسـیلهٔ رسـیدن بـه هدف‌هـا و آرمان‌هایـش باشـد و در ایـن مسـیر جایـی جـز خراسـان بـرای او باقـی نمانـده بود و لـذا گرایش و دوسـتی خـود را بـه خراسـانیان نشـان داد(عاملـی، ۱٤۰۳ق: ۱۷۰). بدیـن ترتیـب، زمینـه بـرای قدرت‌یابی مأمون فراهـم شـد تـا جایـی کـه ابـن حـزم اندلسـی در توصیـف دولـت عباسـی می‌نویسـد و کانـت دولتهـم أعجمیـة، سـقطت فیهـا دواویـن العـرب، و غلـب عجـم خراسـان علـی الأمر(ابـن حـزم، ۲۰۰۷ م، ج۲: ۱۴۶).

۳-۲. ترفندهای مأمون در ایجاد تهدیدات هویتی

دسـتگاه خلافـت بـرای دور کـردن جامعـه از امامـت، حربه‌هـای مختلفـی را بـه کاربسـت کـه مجمـوع ایـن اقدامـات به‌مثابـهٔ یـک فراینـد طیفـی بـا هـدف بـه حاشـیه‌رانی گفتمـان امامـت و برجسته‌سـازی گفتمـان خلافـت صـورت می‌گرفـت. مجمـوع ایـن اقدامـات در محورهـای ذیـل قـرار می‌گیـرد:

۳-۲-۱. تهییج مردم به سمت اندیشه‌های وارداتی (اختلال در تعهد دینی)

سیاسـت مأمـون مبتنـی بـر هندسـه‌ای نامتـوازن رقـم خـورد و هـدف آن را می‌تـوان کاسـتن از مرجعیت

علمـی اهـل بیـت ﷺ در جامعـه دانسـت؛ چراکـه ورود مسـائل و اندیشـه‌های نوپدیـد کـه کمتر سـابقه‌ای در تاریـخ اسـلامی بـرای آن می‌تـوان پیـدا کـرد به‌تنهایـی چنـدان حساسـیت‌برانگیز نبـوده و چه‌بسـا نمی‌توانسـت واکنشـی را در پـی داشـته باشـد؛ امـا دسـتگاه عباسـیان نه‌تنهـا بـرای پاسـخگویی بـه این‌چنیـن شـبهاتی جایـگاه علمـی و اندیشـه‌ای تمهیـد و تدبیـر نکـرده بـود بلکـه بـا محدودسـازی مرزبانـان حقیقـی اندیشـه دینـی و اعمـال سـخت‌گیری‌های بسـیار بـر اهـل بیـت ﷺ و یـاران و شـاگردان ایشـان جـامعه را از حیـث اعتقـادی دچـار چنددسـتگی و سـرگردانی کـرده بـود.

ابـن ندیـم گـزارش می‌دهـد مأمـون گروهـی از مترجمـان معـروف چـون حجـاج بـن مطـر، ابـن بطریق، حنیـن بـن اسـحاق و یوحنـا بـن ماسـویه را کـه بـه زبان‌هـای مختلـف آشـنایی داشـتند بـه سـرزمین روم فرسـتاد و آنـان نیـز سـیل عظیمـی از کتاب‌هـای یونانـی و رومـی را بـه جهـان اسـلام آوردند(ابـن ندیـم: ۳۳۹).

همچنیـن قاضـی صاعـد اندلسـی در توصیـف اقـدام مأمـون بـه امـر ترجمـه می‌نویسـد: مأمـون مترجمـان ماهـر را برگزیـد و آنـان را مکلـف بـه ترجمـه کـرد. آنـان هرچـه در توانشـان بـود بـرای او ترجمـه کردنـد. آن‌گاه مأمـون مـردم را بـه قرائـت و خوانـدن آن کتاب‌هـا تشـویق و بـه تعلیمشـان ترغیـب کرد(ابـن صاعـد اندلسـی، ١٣٧٦ق: ٢١٤).

در تحلیـل ایـن اهتمـام مأمـون و علـت ترغیب‌هـا و تشـویق‌های وی بایـد گفـت او عرصـهٔ نـزاع و اختلافـات را از مشـکلات اجتماعـی و سیاسـی بـه عرصـهٔ فرهنگـی و علمـی کشـانید تـا نوعـی سـرگرمی علمـی ایجـاد کنـد و نیـز بـه جلـب اندیشـمندان و مبتکـران جامعـهٔ خـود بپـردازد و درنتیجـه قـدرت پایـه‌ای حکومـت را بـالا ببـرد و بـا مطرح‌کـردن اندیشـه معـارض، در مقابـل مکتـب علمـی اهـل بیـت ﷺ بایسـتد(خاکرند، ۱۳۹۲: ٤٧٩-٤٨٠).

علامـه مجلسـی از صفـدی مؤلـف شـرح لامیـة العجـم نقـل می‌کنـد کـه وقتـی مأمـون بـا یکـی از پادشـاهان مسـیحی معاهـده آتش‌بـس امضـا کـرد، خزانـهٔ کتـب یونـان را کـه در کتابخانـه‌ای جمع‌آوری‌شـده بـود از او خواسـت، پادشـاه همـه مشـاوران خـود را جمـع و در ایـن بـاره بـا آن‌هـا مشـورت کـرد و همـه مخالفـت کردنـد جـز یـك مطـران کـه گفـت همـه ایـن کتاب‌هـا را بـرای آن‌هـا بفرسـت؛ چـون ایـن کتـب در هیـچ دولـت دینی منتشـر نشـوند جـز اینکـه آن را تبـاه کننـد و میان علمـای آن‌هـا اختلاف اندازند(مجلسـی، ١٤٠٣ق، ج٥٧: ١٩٧)

پیامـد چنیـن سیاسـتی، آشـفتگی اعتقـادی پدیدآمـده در آن دوران بـود، چنان‌کـه در گزارشـی خدمـت امـام عـرض شـد: گروهـی از شـیعیان اعتقـاد بـه جبـر پیـدا کـرده و گروهـی قائـل بـه اختیـار

شده‌اند(همان، ج۵: ۵۵) یا در روایت دیگری آمده است که یکی از شیعیان خطاب به امام گفت: ای فرزند رسول خدا! خدا را برای ما وصف کن؛ زیرا میان اصحاب ما در شناخت خدا اختلاف زیادی پیداشده است(ابن بابویه، ۱۳۹۸ق: ٤٧)

شاهد دیگری که انگیزهٔ غیرصحیح مأمون در ترویج علوم و استفاده ابزاری از علم در راستای اهداف سوء و ناروایش را نمایانگر است، عبارت‌های صریحی است که او در بیان هدف خود از برگزاری مناظرات بیان داشته و آن را با هدف جلوگیری از گسترش‌یافتن منزلت و مقام امام در جامعه مطرح می‌نماید. مأمون وقتی سلیمان مروزی را برای مناظره با امام فرامی‌خواند، به وی می‌گوید من به دلیل آگاهی از قوت تو در مناظره فراخواندمت و خواسته‌ام این است که او را در یک مورد مجاب و دلایل او را رد کنی(طبرسی، ١٤٠٣ق، ج۲: ٤٠١).

۳-۲-۲. کمرنگ سازی تعلق دینی

نهاد امامت در جامعهٔ اسلامی به‌عنوان جایگاهی مقدس و محترم محسوب می‌شد و اساساً در گذار از دولت‌ها و حکومت‌ها این نهاد مصون از سیاست‌بازی‌های خلفای وقت باقی بود؛ بنابراین نوعی تسلیم درونی برای مردم نسبت بدانان وجود داشت. مأمون می‌کوشید تا به شکلی این قداست را به هم در ریخته و حداقل آن‌ها را چون سایر مردمی که وقتی به حکومت رسیدند مرتکب ظلم و فساد می‌شوند، نشان دهد(جعفریان، ۱۳۸۱: ٤٣٥).

کمااینکه بعد از طرح ولایت‌عهدی توسط مأمون، امام علیه‌السلام این هدف مأمون را به‌صراحت در حضور او بیان می‌فرماید. حضرت فرمود: خواست تو این است که مردم بگویند: علی بن موسی به دنیا و ریاست بی‌رغبت نیست، بلکه این دنیاست که به او بی‌رغبت است، مگر نمی‌بینید چگونه از روی آز و طمع ولایت‌عهدی را پذیرفت. مأمون از این سخن خشمگین شد(ابن بابویه، ۱۳۷۸ق، ج۲: ١٤٠).

با وجود این، چنین فضاسازی‌ها به‌قدری باقدرت در جامعه القا می‌شد که به‌عنوان اعتراض، به امام عرض می‌شد: شما با آن همه اظهار زهد در دنیا چرا ولایت‌عهدی مأمون را پذیرفتید؟ امام می‌فرمود: قد علم الله کراهتی خدا می‌داند که من از این امر چقدر کراهت داشتم(همان، ١٣٧٦: ٧٢).

خود مأمون نیز به این هدف خویش اعتراف می‌کند و می‌گوید: این مرد دور از ما مردم را به خود می‌خواند ما خواستیم او را ولیعهد خود کنیم تا اینکه مردم را به‌سوی ما بخواند و برای اینکه کسانی که به او اعتقاد کامل پیدا کرده‌اند، اعتقادشان در حق او سست شود و بدانند که

آنچه ادعا کرده بود درست نیست و امر خلافت مخصوص ماست و ما ترسیدیم که اگر او را بر این حالت واگذاریم به نحوی بر ما رخنه کند که قابل جلوگیری نباشد و کاری کند که قدرت رفع آن را نداشته باشیم(همان، ۱۳۷۸ق، ج۲ : ۱۷۰).

اباصلت هروی در گزارشی اجبار به ولایت‌عهدی و همچنین برگزاری جلسات گوناگون مناظره با علمای مذاهب گوناگون را بخشی از روش مأمون در تضعیف و تعلیق این تعلق دینی می‌داند که هرکدام از این رویکردها با تدابیر امام به شکست مأمون منتهی می‌شد تا جایی که همه می‌گفتند او از مأمون به خلافت اسلامی سزاوارتر است. خبرگزاران که این مسئله را سخن روز شده بود به گوش مأمون رسانیدند، و وی از این رو در خشم شده و برآشفت و حسدش شدّت یافت و از سوی دیگر حضرت از مأمون باکی نداشت و حقّ را صریحاً می‌گفت و اکثر اوقات جوابی به سؤال مأمون می‌داد که خوشایند او نبود، و (مأمون نیز) بر او خشم می‌گرفت و کینهٔ او را در دل پنهان می‌داشت و اظهار نمی‌کرد و چون از هر حیله در امر آن حضرت عاجز ماند از این راه داخل شد و او را با زهر به قتل رسانید (همان: ۲۳۹).

۳-۲-۳. تضعیف تشخص دینی

از جمله مهم‌ترین مسائل در ساختار هویتی یک جامعه، شناخت دقیق دگر هویتی و مشخص‌بودن مرزبندی هویتی است. فقدان این شناخت، راه را برای ورود اندیشه‌ها و تفکرات گفتمان خصم هموار نموده و در ادامه حتی به استحاله هویتی و از بین رفتن هویت دینی جامعه منتهی شود. در همین راستا، در عصر بنی‌عباس، اساساً کاربست شعار الرضا من آل محمد و کاربست القاب آخرالزمانی و جعل روایات برای تضعیف تشخص دینی بوده است.

در جریان خلافت مأمون این رویکرد بیش از هر زمان دیگری تقویت شد و جامهٔ عمل پوشید. فضل بن سهل، وزیر خلافت اعلام کرد که مقام ولایت‌عهد به علی بن موسی واگذارشده و خلیفه او را به لقب رضا ملقب ساخته است. سپس دستور داد مردم به جای لباس سیاه که شعار آل عباس بود، لباس سبز بپوشند و در پنج‌شنبهٔ بعد برای انجام مراسم بیعت حضور یابند و حقوق سالانهٔ خویش را نیز دریافت دارند. در آن روز رجال کشور از امرای سپاه و قضات و شخصیت‌های برجستهٔ دیگر جامهٔ سبز پوشیده، بر مرکب‌های خویش نشستند و به‌سوی کاخ خلافت روی آوردند(ابوالفرج اصفهانی، ١٤١٩ق: ٤٥٥).

واژهٔ الرضا می‌تواند تداعی‌گر بازگشت تاریخی به شعار معروف الرضا من آل محمد باشد که بر مبنای آن شیعیان و عباسیان به سرنگونی بنی‌امیه پرداختند. واژهٔ «رضا» شاید بتواند بحران

مشروعیت ساختاری از آغاز تا دوره مأمون در دولت عباسیان را برطرف سازد(برزگر، ۱۳۹۳: ١٤).

این اقدام فریبکارانه و ظاهری به‌گونه‌ای بود که وقتی مأمون در ماه ربیع‌الاول سال ۲۰۴ وارد مدینة السلام (بغداد) شد، لباس خود و لباس فرماندهان سپاهش و مردم همه سبز بود، پس یك هفته (همچنان) ماند و سپس آن را از تن درآورد و لباس سیاه را از سر گرفت(یعقوبی، ج۲: ٤٥٣).

در حقیقت و ورای ظاهرسازی‌های مأمون، وی به‌صورت کامل مرزبندی‌های هویتی خود را با گفتمان امام مدنظر قرار می‌داد و لذا امام را تهدید نموده و در برابر امتناع امام علیه‌السلام از قبول ولایت‌عهدی، سیرهٔ عمر را واکنش خود نسبت به امتناع امام، اعلام کرد و گفت: عمر بن خطاب به هنگام مرگ خلافت را به شورا واگذاشت. این شورا به عهدهٔ شش نفر افتاده بود و از این شش نفر یکی جد تو علی بن ابی‌طالب بود. عمر مقرر داشت که هرکدام از این شش تن راه خلاف پیش گرفت گردنش را بزنید. من همچنین مقرر می‌دارم؛ بنابراین چاره‌ای جز قبول نیست(ابوالفرج اصفهانی، ١٤١٩ق: ٤٥٥).

از سوی دیگر وی با طرح پیشنهاد ولایت‌عهدی سعی در محو این مرزبندی‌ها از اذهان مردم را دارد.

به رسمیت شناخته‌شدن خلافت عباسیان توسط علویان امتیاز بزرگی برای جریان خلافت محسوب می‌شد؛ چراکه بدین ترتیب اختلاف و دشمنی دیرینه‌ای که میان این دو خاندان وجود داشت و جامعه از آن آگاه بود خودبه‌خود و به نفع عباسیان از بین می‌رفت. نکتهٔ دیگر این‌که با آوردن امام رضا علیه‌السلام در تشکیلات خلافت، فعالیت‌های آن حضرت کنترل و محدود نموده و مردم نه‌تنها به پذیرش ولایت‌عهدی، بلکه حتی برای خلیفه‌ای که جانشینی او را پذیرفته شده بود دعوت می‌شدند(جعفریان، ۱۳۸۱: ٤٣٤). بدین ترتیب تمایز نهاد امامت با جریان خلافت در اذهان مردم از بین می‌رفت. همچنین این امر زمینه‌های برخورد با علویان را برطرف می‌کرد، به‌ویژه اینکه مأمون تصمیم داشت آشوب‌ها و بحران‌هایی را که موجب ضعف حکومت او شده از میان ببرد و برای استقرار پایه‌های قدرت خود، محیط را امن و آرام سازد(فضل‌الله، ۱۳۸۲: ۱۱۷).

مأمون در نامهٔ خود به عباسیان می‌نویسد: مراد من از بیعت گرفتن برای علی بن موسی با توجه به لیاقتی که او به‌خودی خود داشت و گزینشی که من کردم جز آن نبود که خون‌های شما را حفظ کنم و با ادامهٔ دوستی بین ما و ایشان خطر را از شما دور سازم ... من در تدبیر کار شما هستم و به آینده خود و فرزندانتان پس از شما می‌نگرم(ابن طاووس، ١٤٠٠ق. ج۱: ۲۸۰).

نمودار ۲: ترفندشناسی تهدیدهای هویتی مأمون

۴. نقش مناظرات رضوی در مقابله با تهدیدات هویتی

مناظره و گفت‌وگو همواره از اساسی‌ترین ابزارهای ارتباط‌جمعی انسان‌ها برای تفهیم و تفاهم بوده و تاریخ ادیان توحیدی نشان می‌دهد پیامبران بزرگ الهی از این شیوه بهره‌های فراوان برده‌اند(ر.ک: بقره، ٥٤ و ٥٥، آل‌عمران، ٦٥، مائده، ۲۰، انعام، ۸۰-۸۱، هود، ۲۸-۳۲، یوسف، ۳۹). چنان‌که احتجاج‌های پیامبر اکرم با مشرکان عرب، مسیحیان نجران، یهودیان، مادی‌گرایان و منکران معاد در بسیاری از آیات(ر.ک: بقره، ۱۱۱، انبیاء،۲٤، یونس، ۳٥، رعد،۱٦، جاثیه،۲٦)، انعکاس یافته است(عیسی‌زاده، ۱٤۰۱: ۳۳-۳٤).

مجموعه اقدامات امام رضا ﷺ به‌منظور پشتوانه‌سازی برای نظام ارزشی و ابطال قرائت‌های ناصحیح و تفاسیر فاقد حقیقت موجب شد مناظرات از موقعیتی برای ایجاد تهدیدات هویتی از

سـوی بنی‌عبـاس، بـه فرصتـی بـرای گفتمـان امامـت بـرای هویت‌سـازی تبدیـل شـود و در حقیقـت به‌مثابـهٔ یـک ابـزار مبارزاتـی در مقابـل دسـتگاه خلافـت قـرار گیـرد. از ایـن منظـر می‌تـوان کارکردهـای مناظـرات حضـرت را در سـه سـاحت تعین‌بخـش، تمایزبخـش و صیانـت بخـش تقسـیم‌بندی کـرد.

٤-١. کارکرد تعین‌بخش

منظـور از کارکردهـای معرفت‌بخـش، دسـتاوردهایی اسـت کـه از نقطـهٔ عزیمـت باورهـا تـا نقطـهٔ غایـی رفتارهـا و در طـی فراینـد تدویـن، تـداوم و غایتمنـدی هویت، قـوام آن را به ارمغـان آورده و موجب انسـجام و انتظـام هویـت فـرد و جامعـه می‌شـود.

٤-١-١. نظام‌مندی و یکپارچه‌سازی هویت با مرکزیت معنایی امامت

از مسـائل کلیـدی و اثرگـذار در شـکل‌گیری هویت فکری و سـاختار شـخصیتی انسـان، راهنماشناسـی و شـناخت منابـع آگاهـی انسـان اسـت. همان‌گونـه کـه دریافـت آگاهی‌هـای رحمانـی و هدایت‌بخـش از منبـع حـق، منشـأ روشـنگری و جوشـش اعتقـادات صحیـح و رفتـار درسـت انسـان می‌گـردد، دریافـت آگاهی‌هـای باطـل و گمراه‌کننـده نیـز سـبب پیدایـی باورهـا و پندارهـای نـاروا و انحـراف انسـان از مسـیر حـق اسـت؛ از ایـن رو توجّـه بـه چگونگـی منابـع معرفـت و درسـت بـودن منبـع کسـب دانـش ضـروری و حیاتی اسـت.

فهـم آگاهانـه ایـن مهـم، توجـه همه‌جانبـه افـراد بـه دانـش اهـل بیـت وحـی علیهم‌السلام و محوریـت گفتمـان معصومانـه و خطاناپذیـر ایشـان را اقتضـا دارد؛ چراکـه در اهتـدا و رهیابـی بـه راه راسـت نیـاز بـه راهبـری اسـت کـه خـود هدایتگـر اسـت و محتـاج هدایـتِ دیگـری نیسـت(جوادی آملـی، ۱۳۹۳، ج۹: ۳۸۷-۳۸۸). امامـت عهـده‌دار شـئون مختلـف تبییـن، تعلیـل، اجـرا، حمایـت و دفـاع از احـکام الهـی در دایـرهٔ تشـریع و برخـورداری از ولایـت کلیّـه الهیـه در مـدار تکویـن اسـت؛ چنیـن مسـئولیتی مسـتلزم داشـتن برتریـن علـم و والاتریـن قـدرت عادلانـه بـوده و اکتسـابی نیسـت، بلکـه موهبت ویـژه الهی اسـت(جوادی آملـی، ۱۳۸۹، ج۱: ۳٤۲).

بـر ایـن اسـاس، تحقّـق ذهنـی و عینـی دیـن در سـاختار جامعـه، مسـتلزم وجـود گرانیگاهـی اسـت که ضمـن اشـراف بـر تمـام ارکان و مؤلفه‌هـای هویت‌سـاز جامعـه، بتوانـد معنـای حقیقـی معـارف توحیـدی و نبـوی را بـه جامعـه ارائـه دهـد.

امامـت بی‌گمـان پیـش از عهـد صادقَیـن علیهماالسلام نیـز در میـان شـیعیان مفهومـی مهـم و تعیین‌کننـده به‌حسـاب می‌آمـد و در ادوار تاریـخ تشـیع نیـز نقشـی محـوری و کلیـدی داشـت؛ بـا ایـن حـال در ایـن

عهد به پراهمیت‌ترین و تاریخ‌سازترین کارکرد تاریخی خود تا آن زمان دست‌یافت و کارکردی بسیار حیاتی در ادبیات شیعی، بدل شد؛ بنابراین توجه به خصلت مرکزگرایی در مناسبات شیعی جهت فهم کارکرد دال مرکزی امامت در قلب گفتمان شیعه اعتقادی لازم است(مبلغی، ۱۳۹۸: ۲٦٦-۲٦۷).

گفتمان رضوی همواره حول یک دال مرکزی مهم می‌گردد و آن حقانیت امامت است. تأکید امام رضا علیه‌السلام بر این مسئله و مطرح‌کردن آن در فضایی که مفهوم خلافت عنصر کلیدی و مسلط دوران عباسی بود، نقش بسیار مهمی در متزلزل کردن گفتمان هژمون داشت(مقدس، ۱۳۹۹: ۷۸).

بعد از گزارشی که عبدالعزیز بن مسلم از اختلاف و بحث مردم پیرامون امامت خدمت حضرت عرض می‌کند، امام در سخنان ارزشمند و ماندگاری، امامت را تعریف و ساحات و ابعاد آن را به طور کامل تبیین می‌فرمایند. در فرازی از این کلام حضرت تعبیر «نظام المسلمین» را به کار می‌برند و در ادامه می‌فرمایند: بِالْإِمَامِ تَمَامُ الصَّلَاةِ وَ الزَّكَاةِ وَ الصِّيَامِ وَ الْحَجِّ وَ الْجِهَادِ(ابن بابویه، ۱۳۷۸ق، ج۱: ۲۱۸). این رویداد، ضمن اینکه نشان‌دهندهٔ گونه‌ای دیگر از پاسخ‌های حضرت بوده و به‌نوعی مناظره‌ای غیرمستقیم با مخالفین را نمایانگر است، رصد حداکثری نیازها و ضرورت‌های فکری و ذهنی جامعه را نشان می‌دهد که ایشان به‌منظور پاسخ به ابهام ایجادشده به ترسیم خطوط کلی مبانی اندیشه شیعی می‌پرداختند.

در حقیقت تمام مبانی و معارف دینی اگر بخواهد در ترازوی حق سنجیده شود و ارزش یابد، باید با مرکزیت معنایی امامت هماهنگ شود و تعیین سیر دین‌داری و مسیر دینداران با امام است.

امام در مجلس گفت‌وگو در بصره صراحتاً علت آن گردهمایی را اثبات آثار نبوت و علامات امامت برای مردم می‌دانند. حضرت دستور داد جماعت شیعه و اشخاصی که از امام سؤال دارند و همچنین جاثلیق و رأس الجالوت را دعوت نمایند و به همه گفته شود از آن چیزی که مدنظر دارند سؤال کنند. زمانی که مردم با شناخت امام به امامت ایشان اقرار می‌کنند اما می‌فرماید بمانید و متفرق نشوید. من شمارا در اینجا جمع نموده‌ام تا از هرچه می‌خواهید از من سؤال کنید؛ از آثار نبوّت و علایم و نشانه‌های امامت که آن‌ها را مگر در نزد ما اهل بیت علیهم‌السلام نمی‌یابید. پس سؤال‌هایتان را ارائه کنید(قطب‌الدین راوندی، ۱٤۰۹ق، ج۱ :۳٤۳).

حضرت رضا علیه‌السلام در یکی از مناظرات خویش بیان می‌دارند: «امامت تنها شایسته کسی است که بر همه امت‌ها به‌وسیله برهان بر امامت احتجاج دارد». پس از این بیان، رأس الجالوت از

ایشـان از نشـانه‌های ایـن امـام می‌پرسـد و امـام پاسـخ می‌دهنـد: «اینکـه امـام، بـه تـورات، انجیـل، زبـور و قـرآن، احاطـه داشـته باشـد و بـا هرکـدام بـه کتـاب خودشـان احتجـاج کنـد و اینکـه عالـم بـه تمـام زبان‌هـا باشـد و بـا اهـل هـر زبانـی، بـه زبـان خودشـان، بحـث نمایـد و افـزون بـر این‌هـا، بایـد از هـر آلودگـی و عیبـی، پـاك باشـد و همچنیـن عـادل، باانصـاف، حکیـم، دلسـوز و مهربـان، بردبـار، اهـل بخشـش و گذشـت، راسـتگو و نیکـوکار، صمیمـی، امیـن و مطمئـن باشـد و امـور مـردم را حـلّ و فصـل کند»(همـان: ۳۵۰).

٤-١-٢. توانمندسازی هویتی

در منظومـهٔ هویت‌سـازی مطـرح در سـیرهٔ حضـرت رضـا علیه‌السلام، هـر دو سـاحت فـردی و اجتماعـی هویـت، مدنظـر قـرار می‌گیـرد.

محمّـد بـن عبـد اللّـه الخراسـانی گویـد کـه: مـردی از زنادقـه پـس از گفت‌وگـو بـا امـام، از خدمـت آن حضـرت دور نشـد تـا آنکـه مسـلمان شد(طبرسـی، ۱٤۰۳ق. ج۲: ۳۹۷). ایـن سـنخ از هویـت یابـی در مـوارد مختلفـی و پـس از گفت‌وگوهـای امـام بـا افـراد مختلـف گـزارش شـده اسـت.

امـام بـه انـدازه‌ای بـه امـر هدایـت مـردم و تقویـت هویـت دینـی مـردم اهمیـت می‌دادنـد کـه پـس از ممانعـت مأمـون از حضـور مـردم در محضـر امـام، حضـرت بـه نفریـن او اقـدام نمودنـد چنان‌کـه عبـد السّـلام هـروی نقـل می‌کنـد مأمـون مطلـع شـد کـه امـام رضـا علیه‌السلام مجالسـی علمـی مربـوط بـه اصـول دیـن و مذهـب تشـکیل می‌دهـد و مـردم شـیفته مقـام علمـی ایشـان شـده‌اند، از ایـن رو حاجـب خـود را مأمـور کـرد تـا از شـرکت در ایـن مجالـس جلوگیـری کنـد و آن حضـرت را احضـار نمـوده، پرخـاش و بی‌احترامـی کـرد، امـام علیه‌السلام بـا حالتـی آشـفته و ناراحـت بیـرون آمـد و فرمـود سـوگند بـه حـقّ مصطفـی و مرتضـی و سـیّدة النّسـاء کـه او را نفریـن می‌کنـم بـه قسـمی کـه یـاری خداونـد را از او برمـی‌دارم و بـه منـزل بازگشـت، دو رکعـت نمـاز بـه جـای آورد و در قنـوت رکعـت دوم دعایـی را خوانـد کـه بخشـی از آن عبـارت اسـت از: «ای ایجادکننـده تـام و ای نوآورنـده مـدام، و ای توانـای عزیـز، و والامقـام! درود فرسـت بـر آن‌کـس کـه نمـاز را بـه درود بـر او شـرف بخشـیدی، و انتقام‌گیـر از آن‌کـس کـه بـر مـن سـتم روا داشـته و مـرا سـبك سـاخته و پیـروان مـرا از در خانـه مـن رانـده اسـت، تلخـی خـواری، و خفّـت را بـدو بچشـان چنان‌کـه او بـه مـن چشـانیده اسـت و وی را از درگاه رحمـت و کرمـت دور سـاز.» ابـو الصّلـت می‌گویـد: امـام دعـای خـود را هنـوز تمـام نکـرده بـود کـه زلزلـه در شـهر افتـاد و شـهر بـه هـم خـورد و فریادهـا اوج گرفـت، و گردوغبـار برخاسـت، و غوغـای شـدیدی در شـهر افتاد(ابـن بابویـه، ۱۳۷۸ق، ج۲ : ۱۷۳).

از سوی دیگر در مناظرات، با مشاهده اشراف و علم امام به مباحث، افراد هویت‌جو، علاوه بر هویت‌یابی، توانستند در الگویی پیش‌رونده به هویت‌سازی نیز برسند و خود زمینه‌ساز هویت‌بخشی به افراد دیگر شوند. نمونه این اشخاص عمران صابی است.

عمران صابی شخصیتی است که پس از روشن‌شدن حقیقت برای وی، از شیعیان حضرت شد و در جلسهٔ مناظره عرضه داشت: گواهی می‌دهم که خداوند تعالی همان‌گونه است که به یکتایی توضیحش دادی و گواهی می‌دهم که محمد بنده اوست که به نور هدایت و دین حقّ مبعوث شده است، آن‌گاه رو به قبله، به سجده افتاده اسلام آورد. حسن بن محمد نوفلی گوید: وقتی سایر متکلّمین، عمران صابی را چنین دیدند، با آنکه بسیار سرسخت بود و تا به حال کسی در بحث بر او غلبه نکرده بود، هیچ کس دیگر از حضرت سؤالی نکردند(همان، ج۱: ۱۷۷)؛ پس از جلسه، امام یکی از خادمان را صدا زد و فرمود: به سراغ عمران صابی برو و او را نزد من آور. هنگامی‌که عمران آمد، حضرت به او خوش‌آمد گفتند و او را مورد لطف خویش قرار دادند. بعد از این قضیّه، متکلّمین از گروه‌های مختلف نزد عمران می‌آمدند و او سخنان و ادلّه آنان را جواب داده، باطل می‌کرد، تا اینکه بالاخره از او کناره گرفتند. حضرت رضا ﷺ او را مأمور صدقات بلخ کردند(همان: ۱۷۸).

٤-١-٣. ترسیم هویت غایی جامعه دینی

نقش پشتوانه‌ساز مبانی منسجم و متقن برای هویت‌یابی به‌گونه‌ای است که هویت‌ها به هر میزان که از مبانی و غایات منطقی و منظم برخوردار باشند در برهه‌های حساس پدیدارشدن تهدیدات هویتی صیانت یافته و توان محافظت از بهره‌مندان خود را خواهند داشت. هویت غایی از جمله انقسامات مقوله کلی هویت است که متضمن چرایی و فایده یک تلاش جمعی، حالات مطلوب آرمانی و فرجام یک تحرک اجتماعی است. این سنخ از هویت سبب می‌شود افراد یک جامعه حرکت برآمده از هویت تأسیسی و امتداد یافته به‌واسطهٔ هویت تداومی را به یک سمت‌وسوی مشخص ادامه دهند و در چهارچوب هویت برگزیده خود به تلاش و تکاپوی اجتماعی بپردازند(واسعی و عرفان، ۱۳۹۳: ۱۲۵).

در فرهنگ روایات، «انتظار» اندیشه هویت‌بخش و حرکت آفرینی است که رفتار فردی و تعامل اجتماعی منتظر را در جهت تحقّق ظهور هدفمند می‌کند. کسانی چشم به راه ظهور مصلح جهانی‌اند که افزون بر صالح بودن، خودشان را به بزرگ‌ترین انقلاب تاریخ وابسته بدانند و در این راه سهم وافری داشته باشند(جوادی آملی، ۱۳۹۳، ج۹: ٣٦٤).

بخش عمده کارکرد هدفمند و هدایت مآل‌سازی هویت دینی در این است که هر میزان هدف غایی یک فرایند تاریخی و یک جنبش فرهنگی و سیاسی برای پدیدآورندگان آن جنبش و نیز هواداران آن روشن، عینی و شناخته‌شده باشد به همان میزان می‌توان به پیروزی آن تحول در مواجهه با بن‌بست‌ها و معضلات ایجادشده به دست رقیبان و مخالفان امیدوار بود و آموزه مهدویت به‌عنوان نماد رویارویی دو جبهه حق و باطل و پیروزی جبهه حق در فرجام این ستیزش تاریخی است(واسعی و عرفان، ۱۳۹۳: ۱۲۶-۱۲۵)

در مجلس مناظره با فقها و اهل کلام مأمون گفت: یا ابا الحسن عقیده شما دربارهٔ رجعت چیست؟ امام علیه‌السلام فرمود: آن بجا و حقّ است و در امت‌های پیشین هم بوده است و قرآن مجید هم بدان ناطق است و رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله هم فرموده: هرچه در امّت‌های سابق اتّفاق افتاده در این امّت نیز اتّفاق خواهد افتاد بی‌کم‌وکاست طابق النّعل بالنّعل و بدون تفاوت، و فرمود: هرگاه مهدیّ امّت از اولاد من خروج کند عیسی بن مریم علیه‌السلام نازل شود و پشت سر او با او نماز گزارد و فرمود: اسلام با غریبی شروع شد و به‌زودی که به غربت بازگردد، پس خوشا به حال غربا، پرسیدند: یا رسول اللّه سپس چه خواهد شد؟ فرمود: سپس حقّ به صاحبش بازخواهد گشت(ابن بابویه، ۱۳۷۸ق، ج۲: ۲۰۱).

٤-۲. کارکرد تمایزبخش

محور دیگری که در ساحت کارکردها و دستاوردهای مناظرات در مقام هویت‌بخشی به جامعه ایجاد شد، ارائه شاخصه‌های دقیق برای مرزبندی و هویت‌یابی از یک‌سو و تعیین معیار و الگویی برای چگونگی مواجهه صحیح با دیگران در جامعه بود. این کارکرد در شرایطی که حکومت عباسی در پی برهم‌زدن و مبهم ساختن مرزبندی‌های هویتی بود توانست به‌درستی به نفی و طرد دگرهای هویتی منجر شود.

٤-۲-۱. تأکید بر سطح اقناعی هویت دینی

در مقام سنجش، گزینش و پذیرش مبانی هویتی عرضه‌شده به جامعه، ارجاع به سه ساحت قرآن و سیره اهل بیت ع، عقل و فطرت الگویی اطمینان‌بخش برای کسب هویت صحیح در جامعه محسوب می‌شود که در مناظرات حضرت این سه اصل به‌مثابهٔ اصول رویکردی و روشگانی و به‌عنوان منطقی تمایزبخش مشاهده می‌شود.

هنجارها و ارزش‌ها پدیده‌هایی هستند که در لایه‌های عمیق‌تر از کنش‌های اجتماعی افراد

قـرار می‌گیرنـد. عمیق‌تریـن لایه‌هـای اجتماعـی عقایـد کلانـی هسـتند کـه بـر آرمان‌هـا و ارزش‌هـای اجتماعـی و بـر نمادهـا و کنش‌هـای انسـانی تأثیـر می‌گذارنـد. بـاور و اعتقـادی کـه انسـان نسـبت بـه اصـل جهـان و جایـگاه خـود در آن دارد و تفسـیری کـه از زندگـی و مـرگ خـود ارائـه می‌دهـد از عمیق‌تریـن پدیده‌هـای اجتماعـی هسـتند. ایـن پدیده‌هـا کـه بـرای زندگـی اجتماعـی نقـش حیاتـی دارنـد در لایه‌هـا و سـطوح بنیادیـن اجتماعـی قـرار می‌گیرنـد و هویـت جهـان اجتماعـی بـا ایـن دسـته از پدیده‌هـا پیونـد می‌خورد(پارسـانیا، ۱۳۹۱: ۱۳۸-۱٤۰).

گفتمـان مناظـرات امـام رضـا ﷺ، منظومـه‌ای چندوجهـی، چندسـطحی، دربردارنـده، اقناعـی و مبتنـی بـر تعامـل و اندرکنـش شـرع (برگرفتـه از نـص) و عقـل (هم‌راسـتا بـا خـرد و تجربـه بشـری) اسـت. ایـن موضـوع برایند احسـاس نیـاز حضـرت بـرای برخـوردی نقلـی روایـی و عقلـی کلامـی بـا ایـن جریان‌هـای رقیـب، دگراندیـش و گاه معانـد را نشـان می‌دهد(میراحمـدی و رضایی‌پنـاه، ۱۳۹٥: ۷٦).

از نظـر تطابـق برداشـت‌ها و دریافت‌هـا بـا فطـرت سـلیم و عـدم تنافـر آن بـا طبـع سـلیم بایـد گفـت اسـلام انسـان را دارای هویتـی دوبعـدی می‌دانـد: بعـد فطـرت و بعـد طبیعـت و هرچنـد بعـد طبیعـی آدمـی او را بـه سـویی متناسـب بـا طبیعـت و مـاده می‌رانـد؛ امـا بعـد فطـری او وی را به‌سـوی دیگـری می‌خوانـد(رشـاد، ۱۳۸۲: ۲٥۹). فطـرت چنـان یـك سـنجه می‌توانـد در سـنجش و بازشـناخت صحت‌وسـقم فهـم از دیـن و آسیب‌شناسـی حاصـل از کاوش در متـون دینـی بـه کار رود، و اگـر آنچـه از متـون دینـی فراچنـگ آمـده اسـت، به‌ویـژه در حـوزهٔ حکمـت عملـی، بـا فطـرت سـلیم آدمـی تنافـر داشـته باشـد، بایـد مـورد بازنگـری قـرار گیـرد؛ زیـرا تنافـر معرفـت حاصـل از دیـن و عـدم تلائـم یافته‌ها با فطـرت، می‌توانـد نشـانهٔ خطـا بـودن اسـتنباط باشد(رشـاد، ۱۳۸۳: ۱۰٥).

بـه دلالـت آیـهٔ ۳۰ سـورهٔ روم « فَأَقِـمْ وَجْهَـكَ لِلدِّيـنِ حَنِيفـاً، فِطْـرَةَ اللَّـهِ الَّتـی فَطَـرَ النّـاسَ عَلَيْهـا؛ لا تَبْديـلَ لِخَلْقِ‌اللَّـهِ » فطـرت ملکوتـی منسـوب بـه حـق تعالـی اسـت، پـس هویـت «مـن عنداللهـی» و قدسـی دارد و حیـات و هسـتی «همـه انسـان‌ها» بـدان سرشـته اسـت و ذات آدمـی بـر آن اسـاس پدیـد آمـده اسـت، پـس همگانـی اسـت و فـرا اقلیمـی و فـرا اقوامـی است(رشـاد، ۱۳۸۳: ۱۰۲).

انسـان مفطـور بـه فطـرت الهـی در زندگـی و اجتمـاع بـه دنبـال تحقـق میـل فطری خـود یعنی رسـیدن بـه کمـال مطلـق اسـت و از ایـن طریـق می‌خواهـد خـود را کامـل کنـد و بـه هویـت خویـش دسـت یابد(پرهیـزکار، ۱۳۹٦: ۷۰).

حضـرت رضـا ﷺ پرسـتش خداونـد را امـری ذاتـی و فطـری در نظـر گرفتـه کـه می‌تـوان از مخلـوق بـه خالـق راه بـرد و نشـانه‌های خداونـد را در خلقـت مشـاهده کـرد، امـا ذات خداونـد را توصیف‌ناپذیـر و راه

حـواس را به‌سـوی او مسـدود دانسـته و دلیـل آن را تفـاوت بنیـادی میـان مخلـوق (محدودشـده) و خالـق (محدودکننـده) عنـوان کـرده اسـت (سـعیدی، ۱۳۹۷: ۸۱):

«سـتایش خدایـی را کـه سـتایش را بـه بندگانـش الهـام فرمـود و آنـان را بـر سرشـت خداشناسـی آفرید»(ابـن بابویـه، ۱۳۹۸ق: ٥٦).

مناظـرۀ امـام با عمران صابی عـلاوه بـر در برداشـتن وجـه عقلانی، بیانی اسـت کـه هر کسـی فـارغ از مکتبش می‌تواند بـدان بیندیشـد، وجهـی فطـری نیـز دارد کـه هـر انسـان حق‌طلبی آن را می‌پذیرد و از اصلـی فطـری بـه نـام «خدایابی ذاتـی» در انسـان پـرده برمی‌دارد(عصاره‌نژاد دزفولی و همکاران، ۱٤۰۰: ٥۱).

در سـاحت توجـه بـه عقـل نیـز، تأملـی معرفت‌شناسـانه بـر مناظـرات امـام رضـا علیه‌السلام مـا را بـه ایـن نتیجه می‌رسـاند کـه ایشـان بـه کارکـرد عقـل پیـش از ایمـان دینـی و پـس از آن اعتمـاد داشـت. لـذا اعتقـادات دینـی را در تقابـل بـا تعقـل و تفکـر تلقـی نمی‌کـرد. ایشـان به مسـتدل کـردن باورهـای دینـی در محدوده توانایـی عقـل می‌پرداخـت و رأی کسـانی کـه لازمـۀ ایمـان‌آوردن را رهاکـردن قـوای عقلانـی اعـلام می‌کردنـد، نمی‌پذیرفت(سـعیدی، ۱۳۹۷: ۸۰). احتجاجـات حضـرت در بـاب اثبـات توحیـد در مـوارد مختلـف بـا دلایـل عقلی(طبرسـی، ۱٤۰۳ق، ج۲: ۳۹٦)، نمونـه‌ای از ایـن اهتمـام اسـت.

در حدیـث معـروف امامـت، آن امـام همـام بـه ۲۳ آیـه از قـرآن کریـم به‌طـور صریـح استشـهاد می‌کننـد و عبارت‌هـای قرآنـی دیگـری نیـز به‌صـورت تلویحـی بـا سـخن ایشـان ترکیب‌شـده اسـت(مجیدی و ناصریـان خلیل‌آبـاد، ۱۳۹٤: ۳۳).

همچنیـن در دیگـر مناظـره حضـرت کـه پیرامـون توحید و در حضور مـأمون بـا سـلیمان مـروزی انجام گرفـت، از ۲۷ آیـه از قـرآن کریـم، در تبییـن معـارف توحیـدی بهـره گرفته‌شـده اسـت. در مناظـره حضرت بـا علـی بـن محمـد بـن جهـم کـه در حضـور مأمـون و پیرامون عصمـت انبیـا صـورت گرفت نیـز ۱۹ آیه از قرآن کریم تجلی‌یافته اسـت کـه نشـانگر اسـتدلال‌های زیاد حضرت به آیـات کـلام وحـی در زدودن شـبهات اعتقـادی و کلامـی است و نیز در مجلـس دیگـری کـه در حضـور مـأمون و پیرامـون عصمت انبیـا انجـام گرفـت، حضـرت در جهـت اثبـات عصمـت انبیای الهی به ٤۰ آیـه از قـرآن کـریم اسـتدلال فرمودنـد(خلیلی و قلی‌یـی، ۱۳۹۸: ۷٦).

در محور دیگر، اسـتناد امـام رضا بـه کلام رسول‌الله صلی‌الله‌علیه‌وآله در جهـت آن بـود تـا مورد قبول مسـلمانان قرار گرفته و بـدون تردیـد آن را پذیـرا باشـند و از علـت بهره‌بردن امـام از سـخنان پیامبـر اکـرم می‌توان بـه مـواردی مثـل احیـای سـنت نبـوی و یادکـرد؛ میـراث دینـی کـه درگذر زمـان دچـار غبار گرفتگـی شـده

بـود، بیـان موقعیـت خویـش و ارائـه اهل بیت ﷺ واقعـی، تحکیم سـخن و ایجـاد پشـتوانه بـرای آن تـا مسـلمانان به‌حکم شـأن پیامبـر و توصیه‌های قرآنـی بـه تبعیـت از آن حضـرت بپردازنـد و امانتداری در انتقـال سـخنان پیامبـر بـه آینـدگان اشـاره کـرد کـه باعـث می‌شد تـا کلام مسـتند بـه ایشـان را پذیرفتـه و بـرای خـود حجـت بداننـد(میرهادی تفرشی و همکاران، ١٣٩٩: ٤٤-٤٦).

٤-٢-٢. نفی و طرد دگرهای هویتی

نفـی و طـرد دگرهـای هویتـی بـا اسـتفاده از مبانـی و باورهـای خـود آنـان، موجـب شـد مناظـرات حضـرت، وجهـی منحصربه‌فـرد بیابـد؛ چراکـه چنیـن تمایزبخشـی، افـزون بـر اینکـه نیازمنـد علـم و اشـراف کامـل بـر مبانـی و اندیشـه‌های آنـان بـود غنـا و برتـری هویـت خویـش را نیـز بـه ارمغـان مـی‌آورد.

امـام رضـا ﷺ پشـیمانی و شکسـت مأمـون رازمانـی می‌داننـد کـه او ببینـد حضـرت بـا اهـل تـورات بـا توراتشـان و بـا اهـل انجیـل بـا انجیل‌شـان و بـا اهـل زبـور بـا زبورشـان و بـا صابئیـن بـه عبـری و بـا زردشـتیان بـه فارسـی و بـا رومیـان بـه رومـی و بـا هـر فرقـه‌ای از علمـاء بـه زبـان خودشـان بحـث می‌کنند و پـس از پیـروزی و پذیـرش سـخنان حضـرت از سـوی آنـان مأمـون خواهـد دانسـت آنچـه درصـددش هسـت، شایسـته او نیسـت، در ایـن موقـع اسـت کـه پشـیمان خواهـد شـد(ابن بابویـه، ١٣٧٨ق، ج١: ١٥٦).

ایـن کارکـرد مناظـرات عـلاوه بـر شکسـت گفتمـان خصـم، سـندی بـود کـه حقانیـت گفتمـان امـام را بـرای مـردم هویت‌جـو، نشـان مـی‌داد. ابـو اسـماعیل سـندی گویـد: در سـند شـنیدم مـردی در میـان عـرب هسـت کـه او را حجـت خداونـد می‌داننـد، مـن از سـند بیرون‌شـدم و در طلـب او برآمـدم تـا نـزد او رسـیدم، چـون زبـان عربـی نمی‌دانسـتم بـا او بـه زبـان سـندی مراسـم سـلام و احوال‌پرسـی را انجـام دادم و او بـا زبـان سـندی جـواب مـرا داد و سـپس بـا زبـان سـندی بـه گفت‌وگـو پرداختیم(قطب‌الدیـن راونـدی، ١٤٠٩ق. ج١: ٣٤٠).

ایـن وجـه از قـدرت امـام در جلسـات متعـددی تکـرار شـد کمـا اینکـه در مجلسـی در ابتـدای امامـت حضـرت، عـده‌ای بـه منظـور اثبـات امامـت حضـرت افـرادی هنـدی، رومـی، فارسـی، و ترکـی را حاضـر کردنـد و هـر کـدام مسـئله‌ای بـه زبـان خـود پرسـیدند و امـام رضـا ﷺ پاسـخ آن‌هـا را بـه زبـان خودشـان دادنـد و همـگان تعجـب کردند(همـان: ٣٤٣).

٤-٣. ساحت صیانت‌بخش

امنیـت از نظـر لغـوی بـا دودسـته از واژگان تعریف‌شـده کـه نمایندگـی آن‌هـا را، «بی‌بیمـی» و

«اطمینـان» عهـده‌دار هسـتند. در تعریـف بـه «بی‌بیمـی» معمـولاً وجـه سـلبی امنیـت مدنظـر اسـت کـه بـر نبـود خطـر دلالـت دارد. لـذا «در امـان بـودن»، «محافظـت» و «حمایـت» به‌عنـوان معـادل امنیـت پیشـنهاد می‌شـود؛ امـا در تعریـف بـه «اطمینـان» معمـولاً وجـه ایجابـی امنیـت مدنظـر اسـت. واژگانـی چـون «اعتمـاد»، «اطمینـان خاطـر»، «آرامـش» و «رضایـت» معمـولاً از ایـن منظـر بـرای معـادل لغـوی امنیـت پیشنهادشـده‌اند(افتخاری، ۱۳۹٤: ۹).

خوانـش دقیـق و بررسـی عمیـق کلام امـام در مناظـرات گوناگـون، حکایتگـر کارکـرد مهـم مناظـرات حضـرت، افـزون بـر دو سـاحت تعیـن و تمایزبخـش دارد و آن امنیـت بخشـی بـه هویـت جامعـهٔ شـیعی اسـت.

٤-۳-۱. نشان دادن قدرت گفتمان امامت

پـس از ایجـاد مناظـرات مختلـف از سـوی جریـان خلافـت کـه بـا هـدف تغییـر مرجعیـت اذهـان و آرای جامعـه اسـلامی صـورت می‌گرفـت، عـلاوه بـر تسـلط و اشـراف علمـی بی‌نظیـر امـام، نحـوهٔ کاربسـت کلمـات و جمـلات در مقاطـع مختلـف مناظـرات قـدرت معنـوی گفتمـان امـام و درنتیجـه قـدرت معنایی واژگان را نشـان مـی‌داد کـه منجـر بـه ارتقـای قـدرت دینـی هویـت شـیعی می‌شـد.

قـدرت مهم‌تریـن مفهـوم و در حقیقـت دال گفتمـان اسـت؛ بـه عبـارت دیگـر زیربنای وجـودی گفتمان قـدرت اسـت. بـدون قـدرت، گفتمانـی متولـد نمی‌شـود و هیـچ گفتمانـی خالی از قـدرت نیسـت(بشـیر، ۱۳۹۷: ۸۳). بایـد توجـه داشـت کـه اسـلام، قـدرت را نفـی نمی‌کنـد؛ امـا قـدرت مبتنـی بـر ظلـم، بی‌عدالتـی و بی‌دینـی و امثالهـم را مـردود می‌شـمارد و قـدرت و اقتـدار در سـایهٔ عبودیـت خداونـد متعـال بـرای تحقـق عدالـت را مـورد تأییـد قـرار می‌دهـد. قـدرت از نـگاه اسـلام یـک ماهیـت هویتـی دارد(همـان: ۸۵-۸٦).

برتـری امـام در مواجههٔ علمـی بـا علمـای تمامـی فـرق و ادیـان، نشـان داد قـدرت تخصصی امـام منحصربه‌فرد اسـت و ایـن انحصـار، قـدرت خبرگـی و تخصص ایشـان را بیشـتر نمایـان کـرد و مأمـون را کـه بـه دوست‌داشتن علـم و دانـش، تظاهـر می‌کرد، مجبـور کـرد نقـاب از چهـره بـردارد و سیاسـت انـزوا و حصـر فرهنگـی ارتباطـی امـام را در پیش گیـرد و حتـی مجالـس درس امـام را تعطیـل کنـد(انواری، ۱٤۰۱: ۲٦-۲۷).

در یکـی از مناظره‌هـای برگـزار شـده میـان حضرت و سـران ادیـان و مذاهـب مختلف، امـام می‌فرمایند: یَـا قَـوْمِ إِنْ كَانَ فِيكُـمْ أَحَـدٌ يُخَالِـفُ الْإِسْـلَامَ وَ أَرَادَ أَنْ يَسْـأَلَ فَلْيَسْـأَلْ غَيْـرَ مُحْتَشِـمٍ(ابن بابویـه، ۱۳۷۸ق، ج۱: ۱٦۸).

ایـن فـراز از سـخن حضـرت، بیانگـر حفـظ و تـداوم ارزش‌هـا و باورهـای دینـی، پایـداری و اقتـدار نهـاد امامـت و پشتوانه‌سـازی به‌منظـور تأثیـر دیـن در جامعـه در حـوزهٔ تمدنـی اسـت.

در فـرازی دیگـر حضـرت خطـاب بـه جاثلیـق فرمـود: سـؤال کـن از آنچـه بـر تـو ظاهرشـده اسـت و جـواب آن را بدان(همـان: ١٥٦)

امـام در سـخنرانی و گفت‌وگویـی کـه در بصـره دارد کلام خـود را این‌گونـه آغـاز می‌فرمایـد: السَّـلَامُ عَلَيْكُـمْ وَ رَحْمَـةُ اللَّـهِ وَ بَرَكَاتُـه و در ادامـه می‌فرمایـد: آیـا می‌دانیـد چـرا مـن سـخنم را بـا سـلام آغـاز نمـودم؟ گفتنـد: خیـر. فرمـود: بـرای اینکـه بـه شـما آرامـش بدهم(قطب‌الدیـن راونـدی، ١٤٠٩ ق، ج١: ٣٤٢). تجلـی ایـن امنیـت هویتـی در ارزیابـی گـروه داخلـی و دیگـری نمایـان اسـت.

در نمونـهٔ ارزیابـی فـردی و گروهـی داخلـی می‌تـوان بـه نوفلـی اشـاره کـرد. وی کـه هنـوز بـه مقـام شـامخ علمـی امـام ﷺ معرفـت کامـل نداشـت و از توطئـه مأمـون وحشـت کـرده بـود، قبـل از برگـزاری مناظـره عرضـه داشـت: علمـای علـم کلام اهـل بدعت‌انـد و مخالـف دانشـمندان اسـلام‌اند؛ چراکـه عالِـم واقعیت‌هـا را انـکار نمی‌کنـد، امّـا این‌هـا اهـل انـکار و سفسـطه‌اند. اگـر دلیـل بیـاوری کـه خـدا یکـی اسـت، می‌گوینـد: ایـن دلیـل را قبـول نداریـم. اگـر بگویـی: محمّـد رسـول‌الله اسـت، می‌گوینـد: رسـالتش را اثبـات کـن و در برابـر انسـان دسـت بـه مغالطـه می‌زننـد و آن‌قـدر سفسـطه می‌کننـد تـا انسـان از حـرف خـودش دسـت بـردارد. فدایـت شـوم، از این‌هـا بـر حـذر بـاش! امـام ﷺ تبسـمی فرمود و گفـت: ای نوفلـی، تـو می‌ترسـی دلایـل مـرا باطـل کننـد و راه را بـر مـن ببندنـد؟! نوفلـی کـه از گفتـه خـود پشـیمان شـده بـود، گفـت: نـه بـه خـدا سـوگند، مـن هرگـز برتونمـی ترسـم. امیـدوارم کـه خداونـد تـو را بـر همـه آن‌هـا پیـروز کنـد.

نقل‌کننـده ایـن روایـت، یعنـی نوفلـی، می‌گویـد: مجلـس تمـام شـد و مـردم پراکنـده شـدند و مـن بـا جماعتـی از دوسـتان در آنجـا بـودم. ناگهـان محمـد بـن جعفـر به سـراغ من فرسـتاد. نـزد او رفتـم، گفت: ایـن نوفلـی، دیـدی چـه شـد؟ بـه خـدا سـوگند، مـن هرگـز گمـان نمی‌کـردم علـی بـن موسـی ﷺ در چیـزی از ایـن مسـائل وارد باشـد و هرگـز او را بـه ایـن امـور نشـناخته بـودم و عـارف نبودیـم کـه در مدینـه تکلـم کـرده باشـد و اصحـاب کلام نـزد او اجتمـاع یافتـه باشـند مـن گفتـم کـه حاجیـان نـزد او می‌آمدنـد و از مسـائل حـلال و حـرام خـود می‌پرسـیدند و او جـواب آن‌هـا را مـی‌داد و بسـا بـود کـه نـزد او می‌آمدنـد و بـا او محاجـه می‌کردند(ابـن بابویـه، ١٣٧٨ق، ج١: ١٧٨).

ابـو الصّلـت هـروی گویـد: آن‌گاه کـه مأمـون علمـای فـرق مختلـف اسـلامی و نیـز علمـای یهـود، نصـاری، مجـوس، صابئیـن و سـایر اهـل علـم و کلام را نـزد حضـرت رضـا ﷺ گـردآورد، و هـر کـس

از جـای برخاسـته و سـخنی گفـت جـواب قاطـع گرفـت و سـاکت مانـد کـه گوئـی سـنگ دردهانـش گذارده‌اند(همـان: ۱۹۲).

در ارزیابـی «دیگـری» و غیـر از ایـن امنیـت هویتـی اقرارهـای افـرادی نظیـر جاثلیـق کـه گفـت بـه حـقّ مسـیح قسـم، گمان نداشـتم در بین علماء مسـلمین کسـی مثل شـما وجود داشـته باشـد(همان: ١٦٤).

٤-٣-٢. پشتوانه‌سازی برای هویت دینی (نقش فراتاریخی)

رهـاورد اقدامـات حضـرت در مناظـرات در سـاحت معرفتـی و رویکـردی، قلمـرو اعتبـار هویـت دینـی را در ابعـادی فراتاریخـی و فرازمانـی وسـعت بخشـید. تأثیـر پایـدار و عمیـق مناظـرات به‌گونـه‌ای بـود کـه معمـاران افـکار و اذهـان جامعـه شـیعه در ادوار بعـد، بـا اطمینـان از نبـود خـلأ در هویـت شـیعی به‌مواجهـه بـا متولیـان گفتمان‌هـای غیـر بپردازنـد و هویـت شـیعی در جامعـه به‌رغـم تمـام مشـکلات و محدودیت‌هـا، یـک هویـت فعـال و پویـا بـا توانایـی رصـد حداکثـری شـبهات و ابهامـات در جهـت رفـع و پاسـخ بـه آنـان باشـد.

در بحـث امامـت کـه به‌مـرور زمـان و بـا توجـه بـه فضـای حاکـم بـر جامعـه، مسـئله نیازمنـد توضیـح عقلـی شـد بـرای پاسـخ بـه ایـن سـؤال کـه چـه کسـی بایـد پـس از رسـول خـدا صلی‌الله‌علیه‌وآله حکومـت کنـد و آیـا ایـن شـخص بایـد منصـوب از جانـب خـدا باشـد یـا مـردم، مبانـی عقلـی مطـرح گردیـد. از ایـن رو تا پیش از زمـان امـام رضـا علیه‌السلام غالبـاً شـیوه نقـل و گاهـی هـم روش عقلـی بـرای اثبـات ایـن اندیشـه اسـتفاده میشـد و در زمـان حضـرت رضـا علیه‌السلام بحث‌هـا بـا تفصیـل بیشـتری شـکل عقلـی بـه خـود گرفـت و امـام در ایـن بـاره معـارف زیـادی را مطـرح فرمود(جعفریـان، ۱۳۸۱: ٤٥٧-٤٥٨) و بدیـن گونـه غنی‌سـازی مبانـی اعتقـادی شـیعه صـورت گرفـت.

ایـن پشتوانه‌سـازی و صیانـت اندیشـه‌ای بـا سامان‌بخشـی بـه جامعـه شـیعی همـراه بـود به‌گونـه‌ای کـه پایـان‌دادن بـه فرقه‌گرایی‌هـا، نظام‌مندشـدن عقایـد و باورهـای شـیعی و سـاماندهی مبانـی کلامـی شـیعی ازجملـه دسـتاوردهای مدیریـت امـام رضـا علیه‌السلام بـه شـمار می‌رود(خاکپـور و همـکارن، ۱۳۹۳: ٤٥-٤٦)

اهتمـام بـه ثبـت مناظـرات امـام در آثـاری نظیـر مجالـس الرضـا علیه‌السلام مـع اهـل الادیـان نوشـته حسـن بـن محمـد بـن سـهل النوفلی(نجاشـی، ١٣٦٥: ٣٧) و کتـاب مناظـرات علـی بـن موسـی‌الرضا علیه‌السلام نوشـته عبدالعزیـز بـن یحیـی بـن أحمـد بـن عیسـی الجلـودی الأزدی البصری(همـان: ٢٤٤) کـه برخـی از مجالـس مناظـرات حضـرت را گـردآورده بودنـد جایـگاه و اهمیـت ایـن مناظـرات را در اذهـان افـراد جامعـه نشـان می‌دهـد.

از دیگر کارکردهای مناظرات حضرت، تقویت کنشگری نیروهای اجتماعی، فهم آگاهانه مسائل جامعه و توانایی دفاع از مبانی دین بود که مرهون تسلط و برتری گفتمان امام بر گفتمان‌های غیر بود.

به‌عنوان نمونه ابوصلت که محضر امام رضا ﷺ را درک نموده، در نیشابور در خدمت امام بوده و حدیث سلسله الذهب را از امام نقل کرده است و در مجالس امام رضا ﷺ حاضر می‌شد(قریشی، ١٣٨٦: ٢١٢). وی در حضور مأمون با بشر مریسی و اهل مرجئه، زنادقه، قدریه به مناظره پرداخت(خطیب بغدادی، ١٤١٧ق، ج١١: ٤٩).

همچنین فضل بن شاذان از دیگر شاگردان و یاران امام رضا ﷺ است که پیوسته با مخالفان و کج‌فکران و منحرفان عصر خویش در حال مناظره بوده و از مذهب تشیع دفاع میکرده است. وی با برهانهای استوار عقلی و نقلی از حریم ولایت دفاع(مولایی‌نیا و خراسانی، ١٤٠١: ٧٧) و خود را جانشینان افرادی چون محمد بن ابی عمیر، صفوان بن یحیی و هشام بن حکم و یونس بن عبدالرحمن می‌دانست(کشی، ١٤٠٩ق: ٥٣٩).

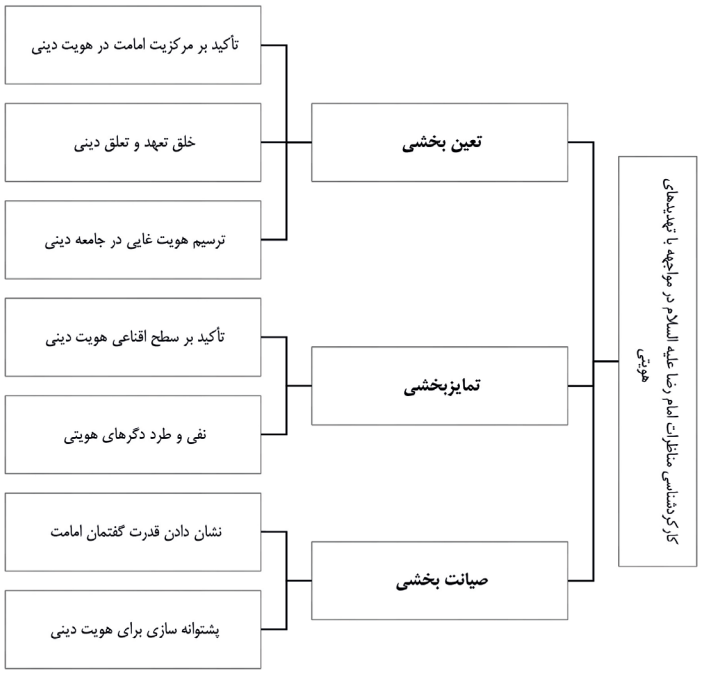

نمودار۳: کارکردشناسی مناظرات امام رضا ﷺ در مواجهه با تهدیدهای هویتی

۵. نتیجه‌گیری

مجموع مطالب پیش‌گفته حکایتگر آن است که مناظره بر اساس آموزه‌های دین، می‌تواند به‌مثابهٔ راهبردی در جهت هویت‌سازی افراد و جوامع قرار گیرد. شرایط دشوار عصر امام رضا(ع) و تغییر سیاست خلافت عباسی از مبارزه و مواجهه آشکار به نبردی ترکیبی و با تنوع تهدیدات، مرزبندی‌های هویتی جامعه را مورد هدف قرار داده بود؛ اما مناظرات حضرت به‌مثابه بخشی از راهبرد گذاری و راهکار گزینی امام، توانست مانع از موفقیت جریان خلافت شود. رصد حداکثری مسائل، پرسش‌ها و شبهات و ارائه ادله و مستندات گوناگون از منابع خودی و دیگری در مناظرات، نه‌تنها به تثبیت و تعیین هویت شیعی و تمایز آن از هویت‌های غیر منتهی شد، بلکه رهاورد معرفتی آن امنیت هویتی را برای گفتمان شیعه تضمین کرد که به‌گونه‌ای که در ادوار بعد و با وجود دور بودن عموم جامعه از امام و محدودیت‌های شدیدتر دسترسی به ائمه(ع)، گفتمان شیعه دچار تحیر و تردید نشد.

در پایان میسزد به برخی از مهم‌ترین مسئله های علمی برآمده از این جستار اشاره شود. امید است پژوهشگران علاقه مند به این حوزهٔ مطالعاتی به ارتقای کیفی مباحث کمک کنند.

ردیف	عنوان
۱	سبک شناسی امام رضا(ع) در ایجاد هویت جمعی همگون در امامیه
۲	سیره امام رضا(ع) در مدیریت تعارضات هویتی در جهان اسلام
۳	چالش‌های هویتی فراروی امام رضا(ع) در پذیرش ولایت‌عهدی
٤	بررسی نقش مدیریت منابع انسانی در سیره امام رضا(ع) بر تحکیم و تعمیق هویت دینی
٥	راهکارهای امام رضا(ع) در مواجهه با چالش‌های هویتی برون دینی
٦	بازنمایی هویت واحد تمدنی در جهان اسلام مبتنی بر منظومه فکری امام رضا(ع)
۷	تهدیدات نرم هویت دینی در روزگار امام رضا(ع) (گونه شناسی، سنخ شناسی و پیامدشناسی)
۸	نقش معارف رضوی در فائق آمدن بر هویت‌جویی‌های افراطی در جهان اسلام
۹	درآمدی بر نظام معنایی «هویت دینی» در نظرگاه امام رضا(ع)
۱۰	نقش بارگاه مطهر امام رضا(ع) بر هویت یابی شیعیان در ایران با تأکید بر دوره صفویه

منابع و مآخذ

قرآن کریم.

ابن بابویه، محمد بن علی. (١٣٧٦). ***الأمالی (للصدوق)***. چاپ ششم. تهران: کتابچی

ـــــــــــــــــ (١٣٩٨ق). ***التوحید (للصدوق)***. قم: جامعه‌مدرسین

ـــــــــــــــــ. (١٣٧٨ق). ***عیون أخبار الرضا***. تهران: نشر جهان

ابن تغری بردی یوسف بن تغری بردی. (١٣٩٢ق). ***النجوم الزاهرة فی ملوک مصر و القاهرة***. ج ٢. قاهره: وزارة الثقافة و الإرشاد القومی. المؤسسة المصریة العامة

ابن حزم، علی بن احمد. (٢٠٠٧م). ***رسائل إبن حزم الأندلسی***. بیروت - لبنان: المؤسسة العربیة للدراسات و النشر.

ابن صاعد اندلسی، صاعد بن احمد. (١٣٧٦ق). ***التعریف بطبقات الأمم***. تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب.

ابن طاووس، علی بن موسی. (١٤٠٠ق). ***الطرائف فی معرفة مذاهب الطوائف***. قم: خیام

ابن عساکر علی بن حسن. (١٤١٥ق). ***تاریخ مدینة دمشق***. بیروت: دارالفکر.

ابن ندیم محمد بن اسحاق. (بی‌تا). ***الفهرست لإبن الندیم***. بیروت: دار المعرفة.

ابن کثیر اسماعیل بن عمر. (بی‌تا). ***البدایة و النهایة***. بیروت: دارالفکر.

ابوالفرج اصفهانی علی بن حسین. (١٤١٩ق). ***مقاتل الطالبیین***. چاپ سوم. بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.

افتخاری، اصغر. (١٣٩٤). «منظومه مفهومی خرد «امنیت اجتماعی شده» در سیره پیامبر اکرم». ***دانش سیاسی***. ١١(١ (پیاپی ٢١)). صص ٥-٤٤.

افروغ، عماد؛ مبینی مقدس، مجید. (١٣٩٣). «بحران هویت فرهنگی؛ رویکردهای سازه‌گرا و ذات‌گرا». ***پژوهش‌های فرهنگ و تربیت اسلامی***. شماره ١. صص ١١٥ - ١٣٤.

انواری، محمدرضا. (١٤٠١). «الگوی مواجهه امام رضا علیه‌السلام با کنش‌های متظاهرانه مأمون». ***فرهنگ رضوی***. ١٠(٣٨). صص ٩-٣٧.

برزگر، ابراهیم. (١٣٩٣). «سیرة سیاسی امام رضا علیه‌السلام در قبال مأمون». ***فرهنگ رضوی***. ٢(٧). صص ٧-٣١.

بشیر، حسن. (١٣٩٧). ***تحلیل گفتمان دینی: مبانی نظری***. قم: نشر لوگوس.

پارسانیا، حمید. (١٣٩١). ***جهان های اجتماعی***. قم: کتاب فردا.

پرهیزکار، غلامرضا. (١٣٩٦). «بازسازی نظریه گفتمانی هویت لاکلاو و موفه براساس نظریه فطرت آیت‌الله شاه آبادی». ***اسلام و علوم اجتماعی***. ٩(١٨). صص ٥٣-٧٦.

پرهیزکار، غلامرضا. (١٣٩٩). ***تحلیل فرهنگی هویت شیعی در عصر صادقین علیهماالسلام***. قم: دانشگاه باقرالعلوم.

جعفریان، رسول. (۱۳۸۱). ***حیات فکری و سیاسی امامان شیعه(ع)***. چاپ ششم. قم: انصاریان.
جنکینز، ریچارد. (۱۳۹٦). ***هویت اجتماعی***. ترجمه نازنین میرزابیگی. تهران: آگاه.
جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۹). ***ادب فنای مقربان***. ج۱. چاپ هفتم. قم: اسراء.
ـــــــــــــــ. (۱۳۹۳). ***ادب فنای مقربان***. ج۹. قم: اسراء.
حاجیانی، ابراهیم. (۱۳۹٤). «امنیت هویت: مبانی و چارچوب مفهومی». ***جامعه شناسی ایران***. ۱٦(٤). صص ۳-۳۵.
خاکپور، حسین؛ محمودی، مرضیه؛ سعیدی گراغانی، منصوره. (۱۳۹۳). «نقش و آثار مدیریت فرهنگی امام رضا(ع) بر جامعة شیعه». ***فرهنگ رضوی***. ۲(۸). صص ۳۱-٥٦.
خاکرند، شکرالله. (۱۳۹۲). ***سیر تمدن اسلامی***. قم: بوستان کتاب.
خطیب بغدادی احمد بن علی. (۱٤۱۷ق). ***تاریخ بغداد***. بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیة.
خلیلی، میثم، قلی‌یی، سمیرا. (۱۳۹۸). «گونه‌شناسی استدلال‌های قرآنی در مناظرات رضوی (با محوریت عیون اخبارالرضا(ع))». ***حدیث و اندیشه***. ۱٤(۲۷). صص ٦۷-۸۵.
رشاد، علی‌اکبر. (۱۳۸۳). «نهادهای راهنمای فهم قرآن (۲)». ***قبسات***. ۹(۳۲). صص ۱۰۱-۱۲۰.
ـــــــــــــــ. (۱۳۹۷). ***سایت پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی***. ۲۵. ۰٤. ۱۳۹۷، .t(ع)http://ii ir.(ع)a. تاریخ مشاهده در ۱۴۰۱/۰۱/۱۵.
ـــــــــــــــ. (۱۳۸۲). ***دموکراسی قدسی***. چاپ دوم۲. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
زروندی، مهدی؛ یاری، مریم. (۱۳۹٦). «کالبدشکافی تهدیدات با تأکید بر مفهوم امنیت ملی». ***مدیریت و پژوهش‌های دفاعی***. ۱٦(۸۵). صص۱۱۷-۱٤٤ .
سعیدی، زهره. (۱۳۹۷). «عقلانیت در مناظرات امام رضا(ع) در قرابت با عقل‌گرایی انتقادی». ***تحقیقات کلامی***. ٦(۲۳). صص۷۱-۸۸.
طباطبایی، سید محمدکاظم؛ بهرامی، علیرضا. (۱۳۹۲). «گونه های چالش آفرینی عباسیان نخستین در مسیر امامت». ***پژوهش های اعتقادی کلامی***. ۳(۹). صص۱۲۳-۱٤۱.
طبرسی، احمد بن علی. (۱٤۰۳ق). ***الإحتجاج علی أهل اللجاج*** (للطبرسی). مشهد: نشر مرتضی.
عاملی، جعفر مرتضی. (۱٤۰۳ق). ***الحیاة السیاسیة للإمام الرضا(ع)*** دراسة و تحلیل. قم: مؤسسة النشر الإسلامی التابعة لجماعة المدرسین.
عصاره‌نژاد دزفولی، سینا؛ باقری قورتانی، مهدی؛ فرخی، میثم. (۱٤۰۰). «دلالت‌های سیرهٔ رضوی در سیاست فرهنگی». ***فرهنگ رضوی***. ۹(۳٤). صص۳۹-٦٦ .
علم‌الهدی، جمیله. (۱۳۸٦). «هویت از منظر قرآن و فلاسفه». ***بینات***. سال چهاردهم. ش ۵۵. صص۲۰۸-۲۳۰.
عیسی‌زاده، عیسی. (۱٤۰۱). «آداب مناظره از منظر قرآن و اهل بیت(ع)». ***مطالعات علوم قرآن***. ٤(۲). صص۲۷-٤۸.
فضل‌الله، محمدجواد. (۱۳۸۲). ***تحلیلی از زندگانی امام رضا(ع)***. مترجم سید محمد صادق عارف.

چاپ هفتم. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
فکری فلاح، محسن؛ عرفان، امیرمحسن. (۱٤۰۲). «سنخ‌شناسی مواجهه با تهدیدات هویتی از منظر امیرمومنان علیه‌السلام با تاکید بر نهج البلاغه». ***پژوهشنامه نهج البلاغه***. ۱۰(۳۸). صص۱٦۳-۱۸۸.
قریشی، سیدحسن. (۱۳۸٦). ***اصحاب ایرانی ائمه اطهار*** علیهم‌السلام. قم: آشیانه مهر،مجمع جهانی شیعه شناسی.
قطب‌الدین راوندی، سعید بن هبة الله. (۱٤۰۹ق). ***الخرائج و الجرائح***. قم: مؤسسه امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف.
کشی، محمد بن عمر. (۱٤۰۹ق). ***رجال الکشی - إختیار معرفة الرجال***. مشهد: مؤسسه نشر دانشگاه مشهد.
گل محمدی، احمد. (۱۳۸۹). ***جهانی‌شدن، فرهنگ، هویت***. چاپ چهارم. تهران: نشر نی.
گیدنز، آنتونی. (۱۳۸٦). ***جامعه‌شناسی***. همکاری کارن بردسال. ترجمه حسن چاوشیان. ویراست چهارم. تهران: نشر نی.
مبلغی، عبدالمجید. (۱۳۹۸). ***سیر تطور هویت یابی شیعیان***. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
مجلسی، محمدباقر. (۱٤۰۳ق). ***بحار الأنوار***. چاپ: دوم. بیروت: دار إحیاء التراث العربی.
مجیدی، حسن. (۱۳۹۲). «تحلیل گفتمان مناظره های امام رضا علیه‌السلام». ***فرهنگ رضوی***. ۱(۲). صص۹-۳۹.
مجیدی، حسن؛ ناصریان خلیل‌آباد، اعظم. (۱۳۹٤). «استنادهای قرآنی امام رضا علیه‌السلام در تبیین تمایز عترت از امّت در مناظره با مأمون». ***پژوهشنامه معارف قرآنی***. ٤(۱٥). صص ۲۷-٤٤.
محصص، مرضیه. (۱۳۹۸). ***هویت اجتماعی در نگره امام علی*** علیه‌السلام. تهران: بنیاد نهج‌البلاغه.
مقدس، محمود. (۱۳۹۹). «تحلیل مناظرات امام رضا علیه‌السلام بر مبنای نظریه گفتمانی لاکلاو و موفه». ***پژوهشنامه مذاهب اسلامی***. ۷(۱٤). صص٦۳-۸۹.
مولایی‌نیا، عزت‌الله؛ خراسانی، نعیمه. (۱٤۰۱). «نقش اصحاب امام رضا علیه‌السلام در مقابله با جریان های انحرافی». ***فرهنگ و سیره اهل بیت*** علیهم‌السلام(معارف اهل البیت علیهم‌السلام). ۱(٤). صص۷۱-۸٦.
میراحمدی، منصور؛ رضایی پناه، امیر. (۱۳۹٥). «تحلیل گفتمان مناظره‌ها و مجادله‌های حضرت رضا علیه‌السلام با دگرهای گفتمانی (مبانی قرآنی کلامی ساخت‌بندی هویت اسلامی)». ***فرهنگ رضوی***. ٤(۱٤). صص۷٥-۹٦.
میرحسینی، یحیی؛ میرجلیلی، علی‌محمد؛ زارعی محمودآبادی، حسن؛ زارع زردینی، احمد؛ هاشمی، زهرا. (۱۳۹۹). «مواضع امام رضا علیه‌السلام در برابر گفتمان‌های مشروعیت سیاسی دستگاه خلافت». ***فرهنگ رضوی***. ۸(۳۱). صص۱٥٥-۱۸٤.
میرهادی تفرشی، سید محمدرضا؛ معتمدلنگرودی، فاطمه؛ معتمد لنگرودی، فرشته. (۱۳۹۹). «جستاری در راهکارهای مؤثر بر اقناع مخاطب در مناظرات رضوی». ***فرهنگ رضوی***. ۸(۳۰). صص۳۳-٥٥.
نجاشی، احمد بن علی. (۱۳٦٥). ***رجال النجاشی***. چاپ ششم. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.

نیکنام، مژگان. (۱۳۹۸)، ***هویت، مبانی، نظریات، انواع و چشم‌اندازها***. تهران: تزکیه.
واسعی، سید علیرضا؛ عرفان، امیرمحسن. (۱۳۹۳). «باورداشت آموزه مهدویت و نقش آن در احیای فرهنگ و تمدن اسلامی». ***مشرق موعود***. سال هشتم. ش۲۹. صص۱۱۳- ۱۳٤.
یعقوبی احمد بن اسحاق. (بی‌تا). ***تاریخ الیعقوبی***. بیروت: دار صادر.

References

The Holy Qur'an.

Abu al-Faraj al-Isfahani, Ali ibn al-Husayn. (1998). Maqatil al-Talibiyyin. 3rd ed. Beirut: Al-A'lami Foundation for Publications. [In Arabic].

Afrooh, Emad, & Mobini Mohaddas, Majid. (2014). "Cultural Identity Crisis: Constructivist and Essentialist Approaches." Studies in Islamic Culture and Education, 1(1), 115-134. [In Persian].

Al-Khatib al-Baghdadi, Ahmad ibn Ali. (1996). Tarikh Baghdad. Beirut: Dar al-Kotob al-Ilmiyah. [In Arabic].

Al-Najashi, Ahmad ibn Ali. (1986). Rijal al-Najashi. 6th ed. Qom: Islamic Publishing Institute. [In Arabic].

Al-Tabarsi, Ahmad ibn Ali. (1983). Al-Ihtijaj ala Ahl al-Lijaj. Mashhad: Morteza Publications. [In Arabic].

Al-Ya'qubi, Ahmad ibn Ishaq. [n.d.]. Tarikh al-Ya'qubi. Beirut: Dar Sadir. [In Arabic].

Alamol-Hoda, Jamileh. (2007). "Identity from the Perspective of the Qur'an and Philosophers." Bayyinat, 14(55), 208-230. [In Persian].

Amili, Ja'far Murtada. (1983). Al-Hayat al-Siyasiyah lil-Imam al-Rida (a.s.): Dirasah wa Tahlil. Qom: Islamic Publishing Institute affiliated with the Society of Seminary Teachers. [In Arabic].

Anvari, Mohammad Reza. (2022). "The Pattern of Imam Rida's (a.s.) Confrontation with al-Ma'mun's Ostentatious Actions." Razavi Culture, 10(38), 9-37. [In Persian].

Barzegar, Ibrahim. (2014). "The Political Sirah of Imam Reza (a.s.) vis-à-vis al-Ma'mun." Razavi Culture, 2(7), 7-31. [In Persian].

Bashir, Hassan. (2018). Analysis of Religious Discourse: Theoretical Foundations. Qom: Lotos Publications. [In Persian].

Eisazadeh, Eisa. (2022). "The Etiquette of Debate from the Perspective of the Qur'an and the Ahl al-Bayt (a.s.)." Studies in Quranic Sciences, 4(2), 27-48. [In Persian].

Eftekhari, Asghar. (2015). "The Conceptual Framework of the Wisdom of 'Socialized Security' in the Prophet's Sirah." Political Knowledge, 11(1), 5-44. [In Persian].

Fadlallah, Mohammad Javad. (2003). An Analysis of the Life of Imam Rida (a.s.). (Seyyed Mohammad Sadeq Aref, Trans.). 7th ed. Mashhad: Astan Quds Razavi, Islamic Research Foundation. [In Persian].

Fekri Fallah, Mohsen, & Erfan, Amir Mohsen. (2023). "Typology of Confronting Identity Threats from the Perspective of Amir al-Mu'minin Ali (a.s.) with Emphasis on Nahj al-Balaghah." Nahj al-Balaghah Research Journal, 10(38), 163-188. [In Persian].

iddens, Anthony. (2007). Soiloy. In ollaboration with Karen Birdsall. (Hasan ha-voshian, Trans.). 1st ed, 4th revision. Tehran: Ney Publishin. [In Persian].

olmohammadi, Ahmad. (2010). lobalization, ulture, and Identity. 4th ed. Tehran: Ney Publishin. [In Persian].

Hajiani, Ibrahim. (2015). "Identity Seurity: Foundations and oneptual Framework." Iranian Journal of Soiloy, 16(4), 3-35. [In Persian].

Ibn Asakir, Ali ibn al-Hasan. (1995). Tarikh Madinat Dimashq. Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabi].

Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali [Al-Shaykh al-Saduq]. (1997). Al-Amali. 6th ed. Tehran: Kitabhi. [In Arabi].

Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali [Al-Shaykh al-Saduq]. (1979). Al-Tawhid. Qom: Soiety of Seminary Teahers of Qom. [In Arabi].

Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali [Al-Shaykh al-Saduq]. (1959). Uyun Akhbar al-Reza. Tehran: Jahan Publishin. [In Arabi].

Ibn Hazm, Ali ibn Ahmad. (2007). Rasail Ibn Hazm al-Andalusi. Beirut: Arab Institute for Researh and Publishin. [In Arabi].

Ibn Kathir, Ismail ibn Umar. [n.d.]. Al-Bidayah wa al-Nihayah. Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabi].

Ibn Sa'id al-Andalusi, Sa'id ibn Ahmad. (1957). Al-Ta'ref bi-Tabaqat al-Umam. Tehran: Written Heritae Researh enter (Miras-e Maktoob). [In Arabi].

Ibn Tahribirdi, Yusuf ibn Tahribirdi. (1972). Al-Nujum al-Zahirah fi Muluk Misr wa al-Qahirah. Vol. 2. airo: Ministry of ulture and National uidane, The Eyptian eneral Oranisation. [In Arabi].

Ibn Tawus, Ali ibn Musa. (1980). Al-Tara'if fi Ma'rifat Madhahib al-Tawa'if. Qom: Khayyam. [In Arabi].

Ibn al-Nadim, Muhammad ibn Ishaq. [n.d.]. Al-Fihrist. Beirut: Dar al-Ma'rifah. [In Arabi].

Ja'fariyan, Rasul. (2002). The Intelletual and Politial Life of the Shia Imams (a.s.). 6th ed. Qom: Ansarian Publiations. [In Persian].

Javadi Amoli, Abdullah. (2010). Adab-e Fana-ye Moqarraban [The Etiquette of the Annihilation of those Brouht Near to Allah]. Vol. 1. 7th ed. Qom: Isra Publiations. [In Persian].

Javadi Amoli, Abdullah. (2014). Adab-e Fana-ye Moqarraban. Vol. 9. 1st ed. Qom: Isra Publiations. [In Persian].

Jenkins, Rihard. (2017). Soial Identity. (Nazanin Mirzabeii, Trans.). 1st ed. Tehran: Aah Publiations. [In Persian].

Khakpour, Hossein, Mahmoudi, Marziyeh, & Saeedi araihani, Mansoureh. (2014). "The Role and Effets of Imam Rida's (a.s.) ultural Manaement on the Shia ommunity." Razavi ulture, 2(8), 31-56. [In Persian].

Khakerand, Shokrollah. (2013). The History of Islami ivilization. Qom: Boostan-e Ketab. [In Persian].

Khalili, Meysam, & holiei, Samira. (2019). "Typoloy of Qurani Aruments in the Razavi Debates (With Emphasis on Uyun Akhbar al-Rida)." Hadith and Thouht, 14(27), 67-85. [In Persian].

Al-Kashshi, Muhammad ibn Umar. (1989). Rijal al-Kashshi (Ikhtiyar Ma'rifat al-Rijal). 1st ed.

Mashhad: Mashhad University Press. [In Arabi(ع)].

Majidi, Hasan. (2013). "Dis(ع)ourse Analysis of the Debates of Imam Rida (a.s.)." Razavi (ع)ulture, 1(2), 9-39. [In Persian].

Majidi, Hasan, & Naserian Khalilabad, Azam. (2015). "Qurani(ع) (ع)itations of Imam Rida (a.s.) in Differentiatin(ع) the 'Itrah' (Household) from the 'Ummah' ((ع)ommunity) in the Debate with al-Ma'mun." Journal of Qurani(ع) Tea(ع)hin(ع)s, 4(15), 27-44. [In Persian].

Majlisi, Muhammad Baqir ibn Muhammad Taqi. (1983). Bihar al-Anwar. 2nd ed. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabi(ع)].

Mirahmadi, Mansour, & Rezaeipanah, Amir. (2016). "Dis(ع)ourse Analysis of Debates and Disputes of Imam Rida (a.s.) with Dis(ع)ourse 'Others' (Qurani(ع) and Theolo(ع)i(ع)al Foundations of Islami(ع) Identity (ع)onstru(ع)tion)." Razavi (ع)ulture, 4(14), 75-96. [In Persian].

Mirhadi Tafreshi, Seyyed Mohammad Reza, Motamed Lan(ع)roudi, Fatima, & Motamed Lan(ع)roudi, Fereshteh. (2020). "An Inquiry into Effe(ع)tive Strate(ع)ies for Persuadin(ع) the Audien(ع)e in Razavi Debates." Razavi (ع)ulture, 8(30), 33-55. [In Persian].

Mirhosseini, Yahya, Mirjalili, Ali Mohammad, Zarei Mahmoudabadi, Hasan, Zare Zardini, Ahmad, & Hashemi, Zahra. (2020). "The Positions of Imam Rida (a.s.) a(ع)ainst the Politi(ع)al Le(ع)itima(ع)y Dis(ع)ourses of the (ع)aliphate Sys(ع)tem." Razavi (ع)ulture, 8(31), 155-184. [In Persian].

Mobale(ع)hi, Abdulmajid. (2019). The Evolution of Shiite Identifi(ع)ation. Qom: Islami(ع) S(ع)ien(ع)es and (ع)ulture A(ع)ademy. [In Persian].

Mohasses, Marziyeh. (2019). So(ع)ial Identity in the Vision of Imam Ali (a.s.). Tehran: Nahj al-Bala(ع)hah Foundation. [In Persian].

Mo(ع)haddas, Mahmoud. (2020). "Dis(ع)ourse Analysis of Imam Rida's (a.s.) Debates Based on the Dis(ع)ourse Theory of La(ع)lau and Mouffe." Islami(ع) Se(ع)ts Resear(ع)h Journal, 7(14), 63-89. [In Persian].

Molaeinia, Ezzatollah, & Khorasani, Naeimeh. (2022). "The Role of Imam Rida's (a.s.) (ع)ompanions in (ع)onfrontin(ع) Deviant Se(ع)ts/(ع)urrents." Tea(ع)hin(ع)s of Ahl al-Bayt (a.s.), 1(4), 71-86. [In Persian].

Niknam, Moj(ع)an. (2019). Identity: Foundations, Theories, Types, and Perspe(ع)tives. 1st ed. Tehran: Tazkiyeh Publi(ع)ations. [In Persian].

Osarehnezhad Dezfouli, Sina, Ba(ع)heri (ع)hortani, Mehdi, & Farrokhi, Meysam. (2021). "Impli(ع)ations of the Razavi Sirah in (ع)ultural Poli(ع)y." Razavi (ع)ulture, 9(34), 39-66. [In Persian].

Parsania, Hamid. (2012). So(ع)ial Worlds. Qom: Ketab-e Farda. [In Persian].

Parhizkar, (ع)holamreza. (2017). "Re(ع)onstru(ع)tin(ع) La(ع)lau and Mouffe's Dis(ع)ourse Theory of Identity Based on Ayatollah Shah-Abadi's Theory of Fitrah (Innate Human Nature)." Islam and So(ع)ial S(ع)ien(ع)es, 9(18), 53-76. [In Persian].

Parhizkar, (ع)holamreza. (2020). (ع)ultural Analysis of Shia Identity in the Era of the Sadeqayn [Imam al-Baqir & Imam al-Sadiq] (a.s.). Qom: Ba(ع)er al-Olum University. [In Persian].

Qoreishi, Seyyed Hasan. (2007). Iranian (ع)ompanions of the Infallible Imams (a.s.). Qom: Ashiyaneh-ye Mehr, World (ع)enter for Shiah Studies. [In Persian].

Qutb al-Din al-Rawandi, Said ibn Hibatullah. (1989). Al-Kharaj wa al-Jaraih. 1st ed. Qom: Imam Mahdi Foundation. [In Arabi(ع)].

Rashad, Ali Akbar. (2003). Sa(ع)red Demo(ع)ra(ع)y. 2nd ed. Tehran: Resear(ع)h Institute for Islam-

i ulture and Thou ht. [In Persian].

Rashad, Ali Akbar. (2004). “The uidin Institutions for Understandin the Qur’an (2).” Qabasat, 9(32), 101-120. [In Persian].

Saeedi, Zohreh. (2018). “Rationality in the Debates of Imam Rida (a.s.) in Proximity to riti al Rationalism.” Theolo i al Resear h, 6(23), 71-88. [In Persian].

Tabatabaei, Seyyed Mohammad Kazem, & Bahrami, Alireza. (2013). “Types of hallen es reated by the Early Abbasids in the Path of Imamat.” Theolo i al-Belief Studies, 3(9), 123-141. [In Persian].

Vase’i, Seyyed Alireza, & Erfan, Amir Mohsen. (2014). “Belief in the Do trine of Mahdism and Its Role in Revivin Islami ulture and ivilization.” Mashriq-e Mou’ood, 8(29), 113-134. [In Persian].

Zarvandi, Mehdi, & Yari, Maryam. (2017). “Anatomy of Threats with Emphasis on the on ept of National Se urity.” Defense Mana ement and Resear h, 16(85), 117-144. [In Persian].

Online Sour es

Rashad, Ali Akbar. (2018). Website of the Resear h Institute for Islami ulture and Thou ht. Published on July 16, 2018. http://ii t.a .ir (A essed on April 4, 2022). [In Persian].